

Mälestusi ja mõtisklusi
TARTU ÕPETAJATE SEMINARIST
1919 - 1932

Koostanud A. Nurk

Tartu 1978

12

S i s u k o r d

1. A.F. Linnamägi, J. Rööp,	lk
Meenutusi kahest seminarist	1
2. A. Brikker-Viires	
Meenutusi Tartu Õpetajate Seminarist	4
3. I. Aaret	
Mälestusi seminaripäevilt	20
4. A. Viller-Kallas	
Mälestusi Tartu Õpetajate Seminarist	26
5. A. Paal	
Mälestuskilde Tartu Õpetajate Seminarist ..	49

Meenutusi kahest seminarist

F.Linnamägi, J. Rööp - I lend 1920

TARTU ÕPETAJATE SEMINARI 1920. a. kevadel lõpetanud Ferdinand Linnamäe ja Johannes Rööbi jutustuse järgi kirja pannud Ain Nurk Tartus 23. veebr. 1977.

Olime 1917. aasta sügisel Tartu vene õppekeelelga seminari eelviimase klassi õpilased. Elasime ja õppisime seminari Laia tänava koolimajas, sest seminari õppehoone Pepleri tän. 13 oli juba 1915. aastal võetud sõjaväe kasutusse. Meeleolu linnas oli väga ärev, kõikjal rohkesti Lätist saabunud sõjapõgenikke. Riia oli langenud Saksa keisririigi sõjaväe kätte ja kardeti nende peatset saabumist Tartussegi. Sellepärast puudus õige õppimismeeleolu, pealegi raskendas elu seminari internaadis toidu nappus ja petroliumi puudusel halb valgustus. Kõneldi avalikult seminari evakueerimisest Uraalidesse, Zlatovsti linna.

Arvatavasti oli see oktoobri kuus 1917. aastal, kui asuti seminari varanduste ja arhiivi evakueerimisele.. Kaasa sõitsid seminari direktor A. Troitski ja õpetaja M. Stoljarov, ning mõned vene rahvusest õpilased. Meile anti kahe nädalane tähtaeg kodus käimiseks, ennast riiete ja toiduainetega varustamiseks. Kui kahe nädala pärast tagasi tulime, teatas õpetaja I. Goruškin, et ta on vahepeal käinud Petrogradis, kus on antud luba seminari töö jätkamiseks kohapeal ning lubatud raha seminari ülalpidamiseks. Niisiis jäimegi kohapeale ja jätkasime I. Goruškini juhatusel tööd. Endised õpetajad olid enamikus kohale jäänud ja rakendusid taas töösse.

Õppetöö kestis 1918. aasta 24. märtsini. 24. veebruaril saabusid Tartusse esimesed Saksa okupatsiooniväed. Algas inimeste arreteerimine. Koolimaja kõrvalhoones, L ai tän. 30 asus mingi sakslaste staap. Koolimaja akendest nägime, kuidas maalt saabus regedel kinniseotud kätega, vahel ka mitmekesi punti seotud inimesi, kes majja sisse veeti. Mis nendest edaspidi sai, see jäi meile teadmatuks. Meile mõjus see väga masendavalt.

Ühel päeval saabus koolimaja saali paar saksa ohvitseri, kes soovisid kokku saada arvatavasti kooli direktori asetäitja I. Goruškiniga. Parajasti väljus õpetajate toast õpetaja A. Severov oma õpetajamundris. Sakslased kõnetasid teda, kuid Severov vastas: "He понимаю!" ja läks tagasi õpetajate tuppa, kuhu talle järgnesid ka Saksa ohvitserid. Mis seal edasi toimus, seda me ei tea, kuid varsti tuli korraldus seminari töö lõpetamiseks. Meile anti välja tunnistused, mille alusel võisime töötada algkoolis õpetajatena. Peagi lahusime seminarist igaüks oma koju.

Järgmisel sügisel ootasime asjatult teadet seminari töö jätkamiseks. Pärast Saksa okupatsioonivägede lahkumist 1918.a. hilissügisel käis F. Linnamägi mitu korda Otepäält Tartusse maad kuulamas, millal algab seminaris õppetöö, kuid mingit selgust kusagilt ei saanud. Alles märtsi kuus 1919. aastal, kui Kodusõja rinne oli Tartust eemaldunud, ilmus seminari direktori kohusetäitjaks määratud Voldemar Raami teade ajalehes, et endisi seminariste oodatakse õppetöö jätkamiseks Tartusse Reaalkooli ruumidesse 24. märtsiks 1919. Saabusime nimetatud tähtajaks kohale. Meid arvati seminari viimase klassi (s.o. vene-

aegse seminari III klassi) õpilasteks. Töö algas täiesti uute õpetajate juhatusel Reaalgümnaasiumi ruumides, kuid viidi peagi üle endisesse seminari õppehoonesse Pepleri tän. 13. Aprillikuu lõpul lahkus direktori kohalt V.Raam, tema asemele tuli direktorina Juhan Tork.

Olime õnnelikud, et meil siiski õnnestus õpinguid jätkata. Lühikese õppeaasta tõttu oli töö võrdlemisi pingeline, sest mõne kuuga tuli aasta programm omandada. Seminarikursuse lõpetanuteks meid siiski ei loetud ja meil tuli oma õpingud lõpule viia alles järgmisel 1919/20. õppeaastal.

Seminaril internaati ei olnud, sellepärast elasime linnas erakorterites. Ka stipendiumi me 1919. aasta kevadsemestril ei saanud. Sellepärast tuli mõnelgi maadelda majanduslike raskustega, et lõpetada seminar ja omandada algkooliõpetaja kutse.

Meenutusi Tartu Õpetajate Seminarist

A. Brikker-Viires - VI lend 1925

Viires, August, endine nimi Brikker, sünd. 30. dets.1903.
a. Vana-Otepää vallas, Nõuni külas Tartumaal. Vanemad - Karl ja Jenny Brikker (S.Uiibo) pidasid minu sündimise ajal rendikoh-
ta sama küla Haga talus. 1911. a. kevadel rentis isa Nõuni val-
lakooli maad. Lisaks rendile pidi ta täitma ka kooliteenija
kohused. Maad olid kehvad, rent kõrge. Vanemate majanduslik
seisund, nagu ma mäletan, oli kaunis kehv. Kodanlise E.V. ajal
korraldati koolimaad ümber ja isale anti kooli krundist umbes
13 ha suurune uusmaa koht. Järgmise paari aasta kestel ehitas
isa sinna hooned peale ja vanemad elasid seal kuni surmani.
Isa suri 1966., ema 1967. a.

Perekonnas oli seitse last, kellest mina olin vanim. Kaks
venda olid kaksikud. Kehvuse ja arstiabi puudumise tõttu surid
kaksikud enne kaheaastaseks saamist. Karjas hakkasin käima kuue-
aastaselt. Sügisel 1911. a. sai minust Nõuni vallakooli õpila-
ne. 1913. a. sügisest kuni 1914. a. jaanuari lõpuni käisin Va-
na-Otepää valla Mustalätte vallakoolis, sest Nõuni kool jäi va-
hepeal õpetajata. Nõuni kooli lõpetasin 1914. a. kevadel. Sügi-
sel viidi mind Kastolatsi ap. õigeusu kihelkonnakooli. Seal
käisin kuni 1915. a. lõpuni. Koduse kehvuse pärast pidin õppi-
mise katkestama poole õppeaasta pealt ning koju abiks tööle jää-
ma.

Käis I Maailma sõda. 1916. a. lõpul isa mobiliseeriti sõt-
ta. Ema jäi üksi väikeste lastega. Olin 13. a. vana. Minu õlga-
dele jäi nüüd kogu tööde raskus. Eriti ränk oli kündmine ja
niitmine. Valutasid käed ja õlad, vahel kogu olemine.

Sõja lõppedes tuli isa 1918. a. algul koju tagasi. Algas saksa okupatsioon ja selle lõppedes kodanlise Eesti V. loomine. "Postimehes" ilmus 1919. a. kevadel teade, et sügisel avatakse Tartu Seminari kõik klassid ja ettevalmistusklassi võetakse eksamitele endise kihelkonna- või ministeeriumikooli lõpetajaid ja ka neid, kes omavad muidu vastavaid teadmisi. Kehvematele õpilastele antakse abiraha, õppemaksu ei ole. Haarasin sellest võimalusest kinni. Et mu kooliskäik pooleli jäi, hakkasin kõigest väest omal käel edasi õppima. Tööst ma ära jääda ei saanud. Tuli õppida söögivaheaegadel ja öösel ahju suu ees pirru valgusel. Petroleumi ei olnud saada. Ema ketras ja mina õppisin. Septembri algul toimusid eksamid. Sõitsin Tartusse. Mul puudus vajalik lõputunnistus. Selgitasin dir. Tork'ile oma olukorra ära ja palusin end ettevalmistusklassi eksamitele lubada. Dir. Tork mõtles tükk aega, küsis üht-teist täiendavalt ning minu suureks rõõmuks lubas.

Eksamid toimusid Pepleri t. asuvas majas. Kõiki eksamineerivaid õpetajaid ei mäleta. Eesti keeles eksamineeris J.V.Veski, maateaduses J. Rumma, vene keeles E. Paul. Teiste ainetega sain hakkama, aga saksa keeles kukkusin läbi, sest sõdaainet ei olnud ma üldse õppinud. Eksamineeris õpet. M. Lorenzsonn, oli diktaat. Minu kõrval istus üks linna tüdruk (L.Lüdimois), kes oskas saksa keelt hästi. Tema pistis oma töö mulle ette ning käskis maha kirjutada. Minule, kui "maamehele" oli selline asi vastuvõtmatu. Mind võeti siiski vastu tingimusel, et õiendan saksa keeles järeleksami I poolaasta lõpul. Õppetöö alates hakkasin kohe hoolega saksa keelt tuupima. Võtsin eratunde ja kasutasin targemate õpilaste abi. Esimese poolaasta lõpul sain saksa kee-

les hindeks "rahuldav". Määratud järeleksam jäeti ära.

Selle saksa keele pärast oli meil veel palju sekeldusi. Õpet. M. Lorenzsonn ei arvestanud klassi tegelikku taset, vaid võttis aluseks veneaegse gümnaasiumi IV kl. programmi, millele pidi vastama ametlikult seminari ettev. klass. Lugemik oli raske ning käis enamikule üle jõu. Õpetaja eesti keelt ei osanud. Nii jäi enamikule õppetöö tunnis arusaamatuks. Protestiks otsustas klass ühel päeval täies koosseisus saksa keele tunnist lahkuda. Lõplikult lahkus aga ainult 7, teised olid kartusest tagasi läinud. Streikijate seas olin ka mina. (Üldse oli klassis 33 õpilast, neist 15 poissi ja 18 tütarlast). Õpet. L. pole asjast väljagi teinud, võib olla, et ta puudujaid ei märganudki. Kuidagi oli dir. Tork aga asjast teada saanud, tulnud klassi, märkinud puudujad üles ja öelnud, et homme räägime nendega edasi. Järgmisel päeval läksime ise kohe direktori jutule. Algul salgasime õiget põhjust. Et asi ähvardas võtta halva pöörde, ütlesime õige põhjuse ära. Direktor ütles: "Täna ma teid klassi minna ei luba. Teie asja arutab õhtul ped.-nõukogu. Homme tulge otsust kuulama!" Järgmisel hommikul teatas direktor, et meid võetakse kooli tagasi. Olime rõõmsad, et asi nii kergesti lõppes. Kuidagi pingutasime saksa keelega kevadeni läbi. Vähe me küll juurde õppisime.

Tuleb meelde veel üks teine juhtum, õppetöö algusest.- Seminar töötas Pepleri tänavas, Laias tänavas asuvad kaks endist seminari hoonet olid saksa keskkooli käes. Läksime pärast tunde kogu klassiga seminari raamatuid ära tooma. Raamatud asusid hoovipealses majas alumisel korrusel. Ülemiselt korruselt vahtisid aknast välja saksa poisid. Ütlesid midagi nõökavat meie kohta. Et meil kõigil samal 1919. a. suvel toimunud Lan-

desvehri sõjakäik veel selgelt meeles oli ning üldse suur viha ning vimm sakslaste vastu, hõikusime alt üles: "Kuradi "landesvehrid"!". Selle peale sülitati ülevalt alla meie poole. Keegi meist hüüdis: "Lähme peksame "landesvehrid" läbi!" Tahtsime kõik trepist üles tormata, aga vahele tuli üks õpetaja, kes puh-
tas eesti keeles ja väga taktitundeliselt meid rahustama hakkas. Tulime tagasi, võtsime raamatud kaenla alla ja hakkasime Toome-
mäe poole astuma. Hiljem kuulsin, et see õpetaja oli saksa kesk-
kooli eesti keele õpetaja F. Narusk. Olen hiljem mitmel korral mõ-
melnud, et mis oleks juhtunud, kui oleksime teisele korrusele
pääsenud. Üks meie klassi poistest oli vabatahtlikult Landes-
wehri sõjast osa võtnud ja haavata saanud. Võib olla oligi tema
see hüüdja. Ega me poleks sakslasi paitanud.

Ettevalmistusklassis õpetasid: eesti keelt - M.Kampmann,
vene keelt - E. Paul, matemaatikat - A. Tamm, ajalugu - P.Trei-
berg, maateadust - J. Rumma, looduseõpetust - P.Kitzberg, joo-
nistamist - J. Suits, käsitööd - C .H. Niggol, võimlemist - K.
Hintzer, muusikat - J. Aavik. Ma ei tea, mis põhjustel K.Hint-
zer tihti puudus. Vahel kolasime Laia t. "Turnisaalis" omapead
ringi. Lahkudes ei tõstnud riistu me oma kohale, mispärast vahel
pahandusi tuli.

Järgmisel 1920/21. õ.-a. nimetati klassid ümber I, II jne.
kl. Hakkasid töötama IIA ja IIB klass. Oli võetud juurde 21
õpilast, endistest jäi tulemata 5 õpilast. Ettevalmistusklassi
ületoodud paigutati peamiselt IIA klassi. Ka õpetajaist olid
mitmed lahkunud, oli ka uusi. Püüan üht-teist meelde tuletada,
kes pikemat aega õpetasid. Eesti keelt ja kirjandust, didakti-
kat, koduloo metoodikat õpetas M. Kampmann. Oli klassis alati
rõõmsas meeleolus, vihastus väga harva. Kui tal tütar suri, siis

ühel tunnil jäi vait ja nukraks, vaatas tükk aega aknast välja ja ütles: "Mul on raske! Ma ei saa teiega praegu rääkida!" Ainet käsitas võrdlemisi huvitavalt. Jäi aga tihti ajahätta, mille all kannatas õpilaste teadmiste kontroll. Koosviibimistel organiseeris leidlikult mängu, mängis neid ise innukalt kaasa. Kui Mihkel seas oli, siis oli kõigil rõõmus tuju. Oli meie klassi juhataja algusest lõpuni. Käis oma klassiga kevadel ekskursioonidel kaasas. Igal kevadel toimus üks suurem ekskursioon: I kl. käisime Alatskivil, II kl. - Pühajärvel, III kl. - Petserimaal, IV kl. - Narvas ja põhjarannikul, V kl. - Võrumaal, VI kl. - Saaremaal. Sõidukulud tasus igauks ise. Raudteel anti 50 % hinnalandust. Võrumaal käies peatusime Võru Seminaris. Kuulasime dir. J. Käisi koduloo tundi ja õpet. R. Reimanni eesti kirjanduse tundi. Vastupidi M. Kampmannile rääkis õpet. R. Reimann ise tunnis vähe, õpilased seda rohkem. Neile oli teema antud kodus ette valmistada. Võrukesed rääkisid, et õpet. Reimannil on tunnis alati külm.

Alates II kl. õpetas saksa keelt E. Jaanvärk. Oli leidlik ja alati huvitav. Tarvitas mitmekesiseid võtteid. Mulle olid alati huvitavad kirjanduse tunnid. Teadmiste osas oli kaunis nõudlik. Õpilastega sai E.J. hästi läbi. Inspektorina võitis õpilaste usalduse. Koosviibimistel oli alati rõõmus, organiseeris mängu ja tantse, vahel sattus ülemeelikusse. Pidas suitsumeestega järjekindlat ja visa võitlust. Õpilastel oli suitsetamine keelatud. Õpetajaist mõned suitsetasid. Juhtusin kord kuulma, kui õpet. M. Aul pahandas, et õpetajate tuba on kibedat suitsu täis. Olgu öeldud, et dir. Tork ja insp. Jaanverk ise ei suitsetanud. Mõne aja möödudes oli näha, et õpetajad suitsetasid

vahetunni aegu käsitööklassis (käsitöö toimus õhtupoolikuil). Sinna aga tikkusid mõned jultunud õpilased ka. Lühikest aega kestis selline üksteise mõistmine. Siis tehti ka sellele lõpp. Mõned õpetajad suitsetasid väljas. Õpetaja tänavas. Õpilased olid aga leidlikumad. Kooliteenija teadmisel olid nad avanud all keldrikorrusel oma "kabineti". Väga pikka pidu ei olnud sealgi. Insp. Jaanvärk oli ühel õhtupoolikul kogu koguduse tabanud. Õpilane Ed. Tubin - praegu kuulus helilooja - ütles, et see pauk tulnud neile täiesti ootamatult. Poisid said kõvasti sugeda ja seega suitsetamine kooliruumes lõppes. Väljaspool kooli muidugi mõned salaja suitsetasid. Mina suitsumees ei olnud.

Ajaloo õpetaja P. Treiberg oli laialdaste teadmistega inimene. Oma ainet jutustas ta huvitavalt, tuues jutu sekka tabavaid näiteid, mis kauaks meelde jäid. Iseseisvaks tööks andis õpilastele valmistada referaate. Valmistasin ja kandsin tunnis ette kolm referaati: 1) Plato õpetus riigist, 2) Rooma Keiser Marcus Aurelius ja stvitsism, 3) Võitlus õiguse eest. Vastava kirjanduse tõi või juhatas õpetaja. Kirjandus oli kas vene või saksa keeles.

Matemaatikat õpetas pikemat aega K. Veski. Oli kõva käega järjekindel mees. Ta seletused olid selged ja raiuvad. Kel vähegi taipu oli, see pidi aru saama. Ütles kord klassis: "Mina ei loe ega laula. Matemaatikat ma tunnis millegagi ei asenda!" Vihaga võis mõnda õpilast solvata. Hiljem siirdus tööstuse alale. Nimelt ostis ta riigilt Hellenurme jahuveski, muretses ajakohased masinad ja saekaatri. Ise oli ettevõttes juhataja ja raamatupidaja. Surres oli öelnud: "Muile ei tea võlgu jäävat, Brikker Karlile jään kaks ~~vakka~~ kartuleid võlgu." Hellenurme veski asus

minu kodunt 10 km kaugusel. Isa käis seal jahtavamas. Okupatsioonil ajal oli K. Veski palunud tuua omale kaks vakka häid söögi-
kartuleid, lubades vastuteeneks jahvatada. Sõjatules veski pu-
runes ja nii jäigi võlg tasumata.

Pedagoogikat, ped. ajalugu, loogikat õpetas dir. Tork. Tal olid omal alal põhjalikud teadmised. Tunnis oli veidi laialivalguv. Nõudis õpikuteest õpitava teema konspekteerimist. See sundis ja õpetas põhjalikult töötama. Teatud määral toimus õppetöö rühmiti. Selleks anti igale rühmale kätte oma teema ja juhatati kirjandus. Nii õppisime iseseisvalt töötama ja mõtlema. Inimesena oli dir. Tork humaanne, hea pedagoog ja õpilaste poolt lugupeetav. Okupatsiooni ajal vallandati ta kõigist ameteist. Käis kord minu pool ja palus mõningaid toiduaineid. Muidugi püüdsin teha võimalikult kõik, et tema seisukorda kergendada.

Loodusteaduse õpetaja P. Kitzberg õppis ise samal ajal ülikoolis. Tundides oli ta alati väsinud ja kaunis flegmaatiline. Erilist huvi tema tunnid ei pakkunud.

Klavirimängu ja muusika teooriat õpetas J. Kärt. Klavereid oli klassi peale ainult üks. Harjutada sai vähe. Kellel rohkem huvi oli, passis koolimajas. Kui mõni klaver juhtus vaba olema, kasutas juhust. Meie klassis klaveriga keegi väga kaugele ei jõudnud.

Võimlemine toimus Pepleri t. ja Laia t. spordisaalis. Õpetas G. Kalkun. Oli ise tegevspordlane ja suutis ka õpilasi kaasa tõmmata. Koolil oli oma suusa- ja uisubaas. Koolilt saime uisuteele priipääsmeid. Dir. Tork oli ise hea uisutaja. Teda võis väga tihti näha uisuteel agaralt "trikke" tegemas.

Inglise keele õpetaja K. Vestberg ei suutnud meie klassiga head kontakti luua. Õppisime, aga erilist edu ei olnud. Ma ei

oska praegugi öelda, mis selle põhjuseks oli.

Vene keelt õpetati seminaris kahel esimesel õppeaastal. Siis jäi see ära. Õpetaja Koslovi ajal lugesime Gogoli "Taras Bulbäd." Teose lõppedes korraldas õpet. vaidluse: "Kas Taras tegi õieti, et hukkas oma poja Andri?" Õpet. Välbe ajal lugesime Puškinit.

Aiatööd õpetas pikemat aega A. Lange. Oli alati muhedas meeleolus. Oma olemuselt läbi ja lõhki aednik. Tuli kord kevadel mulle tänaval vastu ja hüüdis juba eemalt särava näoga: "Kurgid öitsevad!" Kevadel ja sügisel töötasime seminari aias.

Käsitöös puu- ja rauatöö toimus Narva tänava töökojas. Õpetasid õpetajad Raukas ja Zink. Tööpinke jätkus, materjal anti tasuta. Raamatuköitmist õpetas E. Mosin. Oli vanem mees. Oma ala tundis ja õpetas hästi. Mõned poisid ja tüdrukud, nende seas ka mina, palusime ametlikule ajale lisa. Õpet. Mosin oli väga lahke ja õpetas meile lisaajal iluköitmist.

Seminari esimestel aastatel oli väga vähe õppevahendeid. Eriti andis see tunda füüsikas, keemias ja looduseõpetuses. Füüsikat õpetas P. Birkenthal. Oli päris hea õpetaja, kuid mida sai temagi teha kahe palja käega. Mõnel korral viis ta meid Treffneri gümnaasiumi füüsikakabinetti, aga paljuks seda ei olnud.

Alles 1922. a. sügisel sai seminar füüsikakabineti sisse-seade. Kabinet paigutati Laia t. hoovipealse maja ülemisele korrusele. Õpilased, kes seal elasid, toodi alumisse tuppa. Nüüd olid tunnid hoopis teise jumega: õpetajal nägu säras, õpilased said katseid näha ja mõnda ka ise teha.

Ilmusid nähtavale ka mõned spordivahendid: pallid, kuul, ketas, hüppelatt jne. Algul neid ei olnud. Endiselt oli vähe

näitlikke vahendeid maateaduses, ajaloos, looduseõpetuses.

Esialgu toimus õppetöö ainult Pepleri t. majas. Klassid ei olnud küll eriti kitsad, kuid kaunis luitunud. Tekkis mõte klassiruumid ise ära remontida. Ühel kevadisel vaheajal jäi osa õpilasi linna. Need tegid klassi ilusaks. Juhendajaks oli keegi meister, materjal saadi kooli poolt. Kardinal ostsime klassipeo tuludest. Meie eeskuju leidis mõnes klassis veel vastukaja, kuid mitte kõigis. Sellest ajast, kui osa õppetööd toimus Laia t., hakkasime kahe maja vahet jooksuma. Kui kibedalt käisime, sai vahetunniga õigeks ajaks kohale.

Esimesel seminari aastal elasin üksi erakorteris. Toidu valmistasin ise. Kui vanematel polnud võimalik toiduaineid järele saata, tuli kas ilma olla või ise järele minna. Et mul Elva jaamast nagunii 15 km koju minna oli ja raha muidugi alati vähe, siis läksin mõnikord jala linnast koju toiduainete järele. Maad oli 35 km ja vahel võttis mõni hobusemees peale.

1920. a. sügisel avati Laias tänavas internaat, kuhu võeti 40 õpilast. Mulle võimaldati ka korter internaadis. Elasime hoovipealses majas ülemisel korrusel kuuekesi toas. Raudvoodi, pikk laud, kaks pikka pinki oli olemas, muu pidi omal olema. Mingit päeva- ega kodukorda meil ei olnud. Elasime ja liikusime, kuidas tahtsime. Kui õhtul hiljemaks linna jäime ronisime üle raudvärati sisse. Vahel mürasime küll liialt palju. Kes tõsiselt õppida tahtis, läks suurde majja. Seal olid klassiruumid õhtupoolikuil vabad. Vahel laupäeva õhtuti tantsisime ja mängisime suure maja saalis. Sellistel juhtudel oli ikka, kas dir. Tork või õpet. Jaanvärk, või vahel mõlemad, kaasas. Ilma loata neid õhtuid korraldada ei saanudki. Küte, valgustus, toiduvalmista-

mine olid tasuta. Toiduainete eest tuli tasuda. Esialgu võisid, kes tahtsid, ka toiduaineid tuua. Hiljem jäi see moodus ära. Mõningaid juur- ja puuvilja saadi seminari aiast tasuta lisaks. Internaadi söögist võisid osa võtta ka väljasspool internaati elavad õpilased. Seda võimalust mõned kasutasidki. Ruumid puhas-
tasime ja korrastasime ise. Poiste tubade põrandaid pesi üks kord nädalas kooliteenija. Sedamööda, kuidas avati õppekabinete, internaat koondati. Viimase õppeaasta elasin jälle erakorteris. Elasime ühe klassi poisid neljakesi koos. Toidu tegime kas koos või üksikult, nii kuidas olukord parajasti tingis. Neist poistest A. Hunt, Ed. Pütsep, A. Õunapuu hukkusid sõjakeerises, elus olen üksi mina. Internaadis elasid minu ajal ka R. Pälson ja pärastine helilooja Ed. Oja. R. Pälson oli juba algul teadlik kodanlise korra vastane. Ta arreteeriti ühel õhtupoolikul internaadist. Ed. Ojal oli tohutu fantaasia. Käis ringi ikka mõni viis peas helisemas. Alati oli ta valmis igasugusteks vempudeks ja ülemeelikusteks. Vahel ei saanud muidu läbi, kui pidime poissi karistama. Aga ega ta sellepärast viha pidanud. Astus vahel meie juurde sisse ka praegune kuulsus Ed. Tubin. Tema oli tasakaalukas ja vähem jutukas. Istus pingi otsa peale, ajas juttu kuulsatest muusikatest ja kirjanikest. Vahel oli tal noodipaber kaasas ja hakkas kohe komponeerima. Kord komponeeris laua taga istudes ja juttu ajades marsi, mille pühendas sealsamas ühele internaadi poisile Nikon Villale. Vastava märkuse kirjutas ääre peale. On tahtmine mõni sõna öelda veel sellest N. Villast. Oli pärit Sangastest. Kannatas tugevasti majandusliku kitsikuse all. Muidu põhjalik ja tugeva tahtega poiss. Katsus kord järele, et mitu päeva võib ka söömata koolis käia ja õppida.

Ma ei mäleta, mitu neid päevi sai. Püüdis hankida endale mingit tööd, et toiduraha saada. Tol ajal oli aga raske midagi leida. Ühel päeval läks ta välja ja ei tulnud enam tagasi. Teisel päeval leiti raudteelt rongi poolt purustatud laip. See oli tema. Olime kõik jahmunud. Kooli juhtkond kartis pahandusi. Villa tragöödiat püüti võimalikult maha vaikida. Õpet. Jaanvärk ütles lühidalt, et N. Villa hukkumise põhjused ei võinud majanduslikud olla. Ta sai täisstipendiumi ja elas internaadis. Kehvad olime kõik, aga me ei võtnud oma olukorda nii traagiliselt.

Tuleb veel meelde Aleksander Riisenberg. Oli pärit Viljandimaalt. Elas sellest, mis suvel taludes teenida jõudis. Sai küll ka täisstipendiumi, aga sellest kõigest ei piisanud elamiseks. Tahtis ühe aastaga kahtklassi lõpetada ja õppis nii ligi pool aastat. Siis sai jõud otsa. Talvisel vaheajal läks jala Tartust koju. Teel oli ära nõrkenud. Möödasõitjad tõstnud tee äärest lume pealt üles. Lahkus enne lõpetamist ja kadus silmapiirilt. Olevat hukatud fašistlike okupantide poolt Tartu ligidalt tankitõrje kraavis.

Mina sain neljal õppeaastal pool stipendiumi. Algul võeti kohustus, et selles linnas või maakonnas, kust stipendium pärit oli, pidi iga täisstipendiumi eest ühe aasta töötama. Selle kohustuse täitmist aga vist ei nõutud, sest õpetajaid varsti jätkus ning igauks võis minna kuhu tahtis, õigem on öeldu, kuhu sai.

Milline oli teiste koolide õpilaste suhtumine meisse? Suhtuti veidi üleolevalt. Enamik seminari õpilastest pärines kehvamatest kihtidest. Reaalkooli poisid nimetasid meid orelitorudeks. Kord seminari peolt koju minnes tungisid treffneripoisid meile kallale. Tegime neile ühel õhtul vastuteene Jaani kiriku juures.

Klassiväliselt töötas seminaris hulk ringe. Esimesena algas tegutsemist Humanitaar Ring õpet. P. Treibergi juhatusel. Ringi esimeheks oli õpilane V. Telling. Võtsin selle ringi tegevusest osa kahel õppeaastal.

Neljal õppeaastal võtsin osa Spordi Ringi tööst. Tegin talisporti ja käisin võimlemas. 1921. a. sügisel algas tegevust Dramaatiline Ring. Esimeseks juhatajaks oli lühikest aega A. Simm. Temale järgnes J. Tago. Tegeles peamiselt ilmeka lugemisega. Parandas väga vähe. Me ei olnud sellega päris päri. Ütles, et see on tema meetod, me pidavat jääma endaks. A. Simmi meetodit ta ei pooldavat.

J. Tago lahkudes hakkas ringi juhtima L. Hansen. Õppisime peamiselt lühinäidendeid. Tuleb meelde üks väike vahejuhtum. L. Hansen valmistas seminari aastapäevaks ette ühe Offenbachi lihtlabase opereti. Õpetajaist keegi kontrollimas ei käinud. Peaproovil "Vanemuises" selgus äkki õpet. M. Aulile, et tükk kooli aastapäevaks ei ole sobiv. Soovis selle kavast väljajätmist. Insp. K. Veski oli vastu; ütles: "Meil pole "Bürgermusse". M. Aul ei jätnud jonni. Ta soovitas minul ja Ed. Pütsepal peoõhtuks haigestuda. Dir. olevat nõus. Kuna insp. Veski oli kõva käega mees, lõime kartma. Läksime õhtul direktori jutule, Ta oli tööpoolest asjast teadlik, kuid kõhkles. Kaskis meil seni oodata, kuni läheb "Vanemuisesse" ja lõpliku otsuse teatab. Varsti tuli teade, et tuleb ikka mängida. Läksime teatrisse. Trepist üles minnes kuulsime, kuidas insp. K. Veski ja M. Aul omavahel kõvasti tülitsevad. Operett kanti ette ja publik võttis selle päris hästi vastu. Järgmisel aastal juhatas Dramaatilist Ringi E. Martinson (Araste). Olles ise pedagoog ja näitleja, viis E. Martinson ringi töö kõrgele tasemele. Kadunud E. Jaanvärk

meenutas veel 1965. aastal Tartu Ped. Kooli aastapäeva aktusel oma sõnavõttus noid aegu, mil kanti seminaris ette sellised teosed nagu M. Maeterlincki "Sinilind" (üksikuid pilte) "Õde Beatrice", stseene Goethe "Faustist" jne.

Ei ole enam hästi meeles, kuid üks rühm õpilasi tegutses veel õpet. Jaanvärgi juhtimisel maailmakirjanduse tundma õppimisega. Mäletan, et kandsin neil koosolekuil ette kaks referaati, ühe G. Hauptmannist, teise Byronist. Byroni kohta käisin veel materjali hankimas üliõpilaselt Schwalbelt (Silvetilt) ja naisgümnaasiumi direktorilt Roosilt. Vahel käisin jänesena ülikoolis prof. G. Suitsu loengutel. Sügava mulje jätsid mulle tema loengud A. France'st. Eriti erutas mind "Thais". Olen hiljem selle kirjaniku teoseid korduvalt lugenud.

Kui veel öelda, et laulsin õpilaskooris, mida juhatas algul õpil. Ed. Mälgi, hiljem Ed. Tubin, siis olengi lõpul. Teiste ringide tööst ma osa ei võtnud. Väljaspool seminari käisin YMCA-s. Võtsin osa vaidlusõhtutest ja spordist. Tegin läbi poksikursused, mida juhatas tolleaegne poksisuurus Arlampjev. Sellest vahest tuligi see süüdistus, et treffneristidega rinnad kokku pista. Kord pistis mulle 1. mai ööl Toome peal varemete juures keegi tulelondi näkku. Virutasin talle paar haaki, nii et noormees jooksu pistis.

Viimasel õppeaastal juhatasin kodukülas kohalikku laulukoori. Seks käisin kord kuus kodus harjutusi tegemas. Tegime kaks harjutust; ühe laupäeva õhtul, teise pühapäeval. Tasu tollel ajal ei makstud. Võibolla ei saanud ma sõidurahagi.

Üksikud praktikatunnid andsin seminari harjutuskoolis ja paaris linna algkoolis. Praktikanädala pidasin ka seminari harjutuskoolis IV klassis. Klassijuhatajaks oli siis õpet. A. Palm.

Osa meie klassi õpilastest pidas oma praktikanädala Kambja ja Soinaste algkoolides. Maal tuli töötada liitklassidega. Neist kolmekümne kolmest, kes minuga 1919. a. sügisel koos ettev. klassi astusid, lõpetas ainult kolmteistkümmend. Teised olid kõik välja langenud. Suurem osa majanduslikel põhjustel, osa õpetajaametile sobimatuse pärast. Kolmekümne kolmest lõpetajast asusid linna tööle ainult kaks, üks Viljandisse, teine Tartusse. Teised läksik kõik maale, isegi põlised linlased. Tööd maal ei kardetud.

Tuleb meelde lõpetamine. Aktus oli päeval. Pikema kõne pidas klassijuhataja M.Kampmann. Millest ta rääkis, täpselt enam ei mäleta. On meeles, et ta toonitas meie klassi lõpetajate mitmekesiseid võimeid. "Teie seas on näitlejaid, muusikamehi, matemaatikuid, maalikunstnikke. Andke oma talent rahva kasuks!" Õhtul kogunesime teelauda. Kahju oli lahkuda. Tüdrukud nutsid suure häälega. Plaanitsetud tantsust ei tulnud midagi välja. Hommikul läksime laiali. Mõnda neist ei ole ma enam kunagi näinud.

1925. a. sügisel valiti mind Tartumaale Mäksa algkooli juhatajaks. Tol ajal kehtis kodanlikes E.Vabariigis veel 4-aastane koolikohustus. Paljudes valdades olid 6-klassilised algkoolid juba olemas. Mäksa vallas veel ei olnud. Kohalik haridusselts pidas ülal kooli, kus olid 5. ja 6. klass. Õpetajate palgad maksis muidugi Tartumaa Koolivalitsus. Kool asus end. Mäksa mõisa härrastemajas. Enne mind oli seal üksainus õppejõud olnud. Ka mina asusin tööle üksinda. Varsti anti teine õppejõud juurde. Töö ühe klassiga oli tookord maal ideaalne. Töötada ei saanud kaua. Ränk töö noores eas ja kehv toit olid oma töö teinud. 1926. a. algul haigestusin. Diagnoositi tuberkuloosi. Tasuta ravi sain Taagepera sanatooriumis kolm kuud. Ravisin end kodus

edasi. Õnneks paranesin. 1928. a. valiti mind Valgamaale Karula valla Iigaste algkooli juhatajaks. Kool asus end. Iigaste mõisa härrastemajas. Kool töötas kolme komplektiga. 1931. a. üks komplekt koondati. Õpilaste arv kõikus 50-ne piiris. Ruumid vajasisid remonti, ent rahapuudusel tehti vaid kõige hädavajalikum. Õppevahendeid oli vähe. Võrreldes praegusega olid tol ajal õppevahendid tohutu kallid. Näiteks maksis üks ainus värviline pilt tervelt viis krooni. Kalliduse tõttu ei suudetud õppevahendeid eelarve korras aastas kuigi palju muretseda. Algul oli suur tege sellega, et osa õpilasi ei ilmunud õigel ajal kooli. Kehvamate vanemate lapsed pidid endale võõraste juures karjastena ülalpidamist teenima. Seaduse järele võis küll kodanikku, kes kooli ajal õpilast tööl pidas, kohtulikule vastusele võtta ja seda tuli ka mõnel korral teha. Kus aga kehvus majas oli, ei saanud sedagi võimalust rakendada. Puudumiste vastu võideldi tol ajal ka rahatrahvide määramisega. Mõjuva põhjuseta puuduja vanemaid võis kooli hoolekogu trahvida 5-40 senti iga puudunud päeva eest, Mittemaksmisel nõuti trahvi politsei poolt vastuvaidlematult sisse. Hiljem olukord paranes. Mäletan, et 1938. a. sügisel ilmusid kooli kõik õpilased. Iigastes juhatasin kohaliku hariduseltsi laulukoori ja näitetruppi. Suuremaks saavutuseks oli seltsi rahvamaja ehitamine 1934. a. Ega tol ajal kustkilt mingit toetust ei saanud. Vajalik raha tuli ise pidude ja korjanduste kaudu koguda. Peo tuludest tuli veel 10 % maksta lõbustusmaksu. Sellele lisaks tuletõrje valve eest, autorihonorar jne. Palju tööd tehti tasuta. Kõigi raskuste peale vaatamata valmis maja vähem kui aastaga. Kahjuks hävisid sõjatules nii rahvamaja kui ka koolimaja. Üles neid enam ei ehitatud.

1929. a. abiellusin Emilie Vôsuga, kes lõpetas Tartu Seminari 1927. a. Abikaasa jäi esialgu edasi töötama Tartumaale Kudina algkooli. Majanduskriisi ja terava tööpuuduse tõttu intelligentsi hulgas vallandati 1932. a. üks abielupooltest töölt. Abikaasa jäi sellest ajast koduseks. Lapsi on perekonnas viis. Neist kaks töötab õpetajatena.

Okupatsiooni ajal paigutati mind tööle Sangaste algkooli. Nõukogude korra taaskehtestamisel muudeti kool 7-aastaseks. Mind määrati Sangaste Mittetäieliku Keskkooli direktoriks. Alates 1951. a. sügisest muudeti kool algkooliks. Jäin samasse tööle Sangaste algkooli juhatajana kuni pensionile siirdumiseni 1966. a. sügisel. Praegu elan Valga rajoonis Helme külanõukogus endise Jõgeveste algkooli ruumes.

Õpikutest ei ole mul midagi säilinud. Ajakirjadest on säilinud "Kuma" album 1925. a. Pildimaterjalist on mõned klassipildid ja internaadist 1922. a. kevadel.

/Aug. Viires/

(Posti aadress: Valga raj. Jõgeveste sidej.)

Mälestusi seminaripäevilt

Inno Aaret - VII lend 1926

1921. aasta kevadel läksin Tartu Õpetajate Seminari vastuvõtueksameile. I klassi soovijaid oli kaugelt üle saja (võib-olla koguni 200), vastu võeti mitte üle 40. Mina, minu parastine pinginaaber Jaan Baumann (Põldmaa) Kambjast, Leida Hansen Laiuselt ja Helmi Kukk Tormast õiendasime sisseastumiseksamid II klassi, kus olid mõned vabad kohad. Eksamid tuli õiendada kõigis õppeaineis, ka vene keeles, mida tegelikult enam õpetama ei hakatud. Prooviti ka muusikalisi võimeid ja toimus arstlik läbivaatus.

Kooliruumid Pepleri tänava vanas puumajas olid lihtsad, kuid küllaltki kodused. Tegime oma klassitoas kord ise sanitaarremondi ja kaasõpilane August Peerna maalís esiseinale fresko seppadega.

Õppevahendeid ei olnud, peale füüsikakabineti, mis alustas tegevust Laia tänava õuepealses majas vist 1924. a. sügisel. Käsitöökojad olid linnas laiali. Mina õppisin aasta papitööd, aasta puutööd ja aasta rauatööd. Kevadel ja sügisel töötasin kooliaias, nii sai omandatud mitmesuguseid praktilisi oskusi, mida hiljem elus tarvis tuli. Ka raamatukogud vastasid põhiliselt selleaegseile nõuetele. Viimased poolteist õppeaastat olin ise õpilaste eestikeelse raamatukogu hoidjaks.

Direktor Juhan Tork, inspektor Erich Jaanvärk ja õpetajad olid meie meelest tublid, tõelised pedagoogid, kes püüdsid anda meile oma parima. Meie usaldasime neid täiesti ja nemad ei olnud meie suhtes väiklased. Kuid suitsetamine internaadis elavatel poistel polnud lubatud. (Sellepärast pidi koolist lahkuma

Aleksander Riisberg - oli vist ka muid põhjusi. Ta õppis kodanlikus armees lenduriks. Okupandid tapsid ta 1941. a. sügisel). Erilist ideoloogilist propagandat meile ei tehtud, kuid minu meelest sai meile väga selgeks, et tulevikus õpetajana tuleb meil töötada noorsoo ja rahva kasuks oma parimate võimete kohaselt.

Meil ei olnud hommikupoolikul üle 5-6 tunni. Õhtupoolikul toimusid muusika- ja käsitöötunnid, samuti ringide töö. Vanemates klassides tutvustati meile kõigi õppeainete metoodikat. Praktikaturundidega alustasime 5. klassis, kus andsin neid kolm. 6. klassis tuli anda praktikaturunnid kõigis õppeaineis, samuti sooritada nädalane õppepraktika mõnes maa-algkoolis. (Mina õien-dasin selle kodunurgas Palamuse algkoolis). Praktikaturunde arutleti tõhusalt. Õpikuid meil üle ei hinnatud. Õpetajad kinnitasid, et õpetus ei tohi olla raamatulik: tuleb kasutada rohkesti näitlikku ja saatematerjali ja üldse kõiki võimalusi selleks, et õppetunnid oleksid õpilastele huvitavad.

Seminari algkool oli meile õppepraktika baasiks. Selle õpilased olid minu meelest ärksad ja teadmishimulised, õpetajad olid sõbralikud ja abistasid meid vajadusⁱmööda.

Elasin internaadis kõik õppeaastad, välja arvatud esimesed paar kuud 1921. a. sügisel. Õpilasi oli seal 30-40. (On säilinud foto 1922. a. kevadest, millel oli 31 õpilast). Sisseseade oli lihtne, kõige vajalikum. Mingisugust ametlikku päevakorda ei olnud, tuli ainult õigel ajal tundidesse jõuda. Erilist järelevalvet märgata ei olnud - võis ka õhtul hilja koju tulla, kuigi siis tuli mõnikord ronida üle kõrge raudvärava (tütarlapsed värava alt). Toitlustamine oli minu meelest täiesti rahuldav, puhtuse eest hoolitsesime ise.

Õpilaste suhted olid omavahel seltsimehelikud, ma ei mäleta kedagi, kes oleks vaenutsenud. Seminar oli odav kool, kus võis saada tasuta korteri internaadis ja rahalise stipendiumi (täisstipendium 1000 ja pool stipendiumi 500 marka kuus) ning soodustusi toidu suhtes. Pealegi toimus vastuvõtt seminari tõsise konkursi kaudu. Seepärast olid seminari kasvandikeks peamiselt õpihimulised töölisnoored - esiplaanil oli teadmiste omandamine, igasuguste "karutükkide" harrastamine jäi vägagi tagasihoidlikuks. Selletõttu kutsusid teiste Tartu keskkoolide õpilased seminariste ka kloostrikasvandikeks.

Õpilaste isetegevus kõnesoleval perioodil oli vägagi elav. Töötasid humanitaar-, näitekunsti-, taide-, spordi-, male- ja veel mõned teisedki ringid. Tegutses õpilasorkester ja segakoor. Meil oli õpilasomavalitsus ja ülekooliline õpilasvanem, ilmus regulaarselt õpilasajakiri "Kuma". (Viimase õppeaastal olin "Kuma" toimetuse sekretäriks ja kuulusin õpilasnõukogu koosseisu, laulsin segakooris ja võtsin aastaid osa humanitaarringi tööst.

Meie peoõhtud olid sisukad. Mitmesugused isetegevusringid korraldasid neid enam-vähem kord kuus. Kooli opalograafil, millel paljundati noodid, paljundati ka peoõhtute kavad. Kava viimasel leheküljel oli märgitud 12 tantsu, kui need läbi, mindi koju, mitte mingisugust juurdekauplemist ei olnud. Peoõhtuks tingimata ilustati kooli saal nii kunstipäraselt kui osati. Meie ei kujutlenudki võimalust pidutseda tavalises argises saalis. Minu vanemates klassides olles toimusid igal talvel peotantsude kursused. Kuigi seminaristide hulgas oli rida häid klaverimängijaid, palgati peoõhtuks mõni linna paremaid tantsulugude mängijaid. Koledat masinamuusikat meie siis ei tundnud. Kooli aas-

tapeoks, mis toimus "Vanemuises", püüdis koolipere muidugi anda oma parima. Näidendeist on mulle kõige elavamalt meelde jäänud Maeterlini "Sinilind". Kõiki oma tegemisi võtsime me väga tõsiselt, ei pidanud koosolekuid koosolekute pärast. Referaatidele järgnesid väga elavad sõnavõttud. Kord toimus kirjandusringis kolm referaati teemal "Keskkooliõpilase kuju eesti kirjanduses". (Olin üks referentidest). Kuna õhtul ei jõutud küsimust selgeks rääkida, jäeti järgmisel päeval kaks viimast tundi ära ja toimus teema arutlemine kogu koolipere osavõtul. Paaril viimasel kevadel toimusid ka keskkoolide ühised noorteõhtud vabas õhus Tallinna tänava spordiväljakul. "Vanemuise" teater varustas meie teatriringi vahendusel seminariste odavate (30-margaste) pääsmetega, mistõttu soovijad said küllaltki tihti rahuldada oma teatrihuvi.

Kooli revideerimised Haridusministeeriumi poolt toimusid minu mälestuse järgi väga harva, vist mitte igal õppeaastal.

Igal kevadel toimusid klasside ekskursioonid. Minu klass käis selle viie aasta jooksul Taevaskojas, Haanjas, Tallinnas, Narvas-Põhjarannikul-Rakveres, Saaremaal. Õppekäike tegime õppeaasta jooksul Tartu käitistesse, muuseumidesse, botaanikaaeda jm.

Lõpetasin seminari 1926. a. kevadel. Loomulikult oli lõpuaktus pidulik. Järgmisel päeval tegime suurema mootorpaadiga väljasõidu mööda Emajõe. Minu meelest oli see sõit uude, avaramasse ellu.

Minu arvates seminar andis meile kaasa eluks palju vajalikku, kuid oludest tingituna jäi palju vajaka poliitika alal. Selles tuli hiljem endal elunähtuste varal orienteeruma õppida.

Ühes olen kindel: tööarmastust seminar meis kasvatas.

Pärast seminari lõpetamist ma kohe õpetajakohta ei taotlenud, kuna kodustel põhjustel osutus vajalikumaks minna sõjaväkke sundaega teenima. Pärast sealt vabanemist 1928. a. jaanuaris sain 15. veebruarist alates õpetaja asetäitja koha Kavastu 4-kl. algkoolis. Sama aasta suvel siirdusin Narva valda n.n. Eesti Ingerisse, kus mind valiti Kallivere 6-kl. soomekeelse algkooli õpetajaks. Töötasin seal 12 aastat, sellest viimased kolm aastat kooli juhatajana. Seltskondlikku tööd oli Kalliveres küllaltki rohkesti: nende aastate jooksul lavastasin üle 80 näidendi, peamiselt kooli ja kohaliku haridusseltsi huvides, mõnda aega töötasin ka koorijuhina. 11 aastat olin kohaliku raamatukogu juhataja (tasuta), mis alal minu tegevust märgiti eesti raamatu 400 aasta juubelimedaliga. (Mina olevat ainsana Virumaa raamatukoguhoidjatest selle medali saanud). Eesti-Ingeri oli kehv maanurk, siin elu ise õpetas poliitikas õigemini orienteeruma.

Edasine elukäik:

1940/41. õ.-a. üliõpilane Tartu Riikliku Ülikooli Ajaloo-keeleteaduskonna ajaloo osakonnas.

1941. a. juulist oktoobrini okupatsiooni vanglas.

1941. a. oktoobrist kuni 1944. a. novembrini Virumaal Kolu algkooli juhataja.

1944-1957 ja 1962-1967 Väike-Maarja Keskkooli, mõned aastad ka kohalike õhtukoolide ja Maakutsekooli õpetaja.

1957-1962 Väike-Maarja rajooni koolideinspektor. (Pärast Väike-Maarja rajooni likvideerimist 1962. a. märtsis viidi üle Rakvere raj. TSN TK Haridusosakonda. Kuna ei olnud võimalik Rakverre ümber asuda, siirdusin tagasi õpetaja töökohale.)

Ülikooli lõpetasin mittetatsionaarselt 1952. a.

Koolitöö kõrval olen nõukogude ajal täitnud mitmesuguseid ülesandeid haridustöölise ametiühingus, neist 9 aastat rajoonikomitee esimehena. Ühingu "Teadus" lektoriks olen 1940. aastast alates, viimased 7 aastat Väike-Maarja algorganisatsiooni esimehena. Meie algorganisatsioon sai V.I.Lenini juubeliaasta konkursil I vabariikliku preemia. Rida aastaid olen tegutsenud propagandistina poliitringides, seda ka praegu, samuti nõukogulike kombetalituste alal. Ajakirjanduslik tegevus langeb peamiselt nõukogude ajastusse, seda peale väheste erandite Väike-Maarja rajooni ajalehe veergudel (sadakond artiklit).

Olen parteitu. Tähtsamate autasudena oman "Haridustöö eesvõitlejase" rinnamärgi ja V.I. Lenini juubelimedali.

Mälestusi Tartu Õpetajate Seminarist

A.Viller - Kallas - VIII lend 1927

1. Vastuvõtueksameilt

Tartu Õpetajate Seminaris pandi suurt rõhku valikule.

Kevadel varakult saadeti Tartu, Viljandi, Järva ja Pärnu maakonna koolidele teadaanded seminari vastuvõtmise aja, nõuete ja tingimuste kohta ning paluti õpetajaid juhtida seminari õpetajakutsele sobivaid algkooli 6.klassi lõpetajaid ja saata seminarile nende iseloomustused. See oli selektsiooni esimeseks astmeks. Iga sisseastuda soovija pidi laskma vanematel täita erilise küsimuslehe pärivusliku, sotsiaalse ja majandusliku seisukorra kohta. Sisseastumisel pidi õpilane esitama kooli lõputunnistuse, samuti sooviti näha ka vihikuid ja teisi töid.

Seminari astuja pidi olema füüsiliselt terve vaba defektidest, mis õpetajaametis pidamist takistasid, nagu kõnelemishäired, kuulmise ja nägemise puudulikkus, käte ja jalgade defektid jne. Kõiki sisseastujaid vaatas läbi kooliarst. Nii mõnigi jäi vastu võtmata tervislikel põhjustel.

Vastava korra kohaselt pidid sisseastumiseksamid toimuma emakeeles ja matemaatikas ning laulmises. Tegelikult aga tutvuti sisseastujate teadmistega kõikides õppeainetes vestluste või vastavate katsete teel (näiteks joonistamises, käsitöös, võimlemises jne.). Iga eksamineeriv või vestlev õpetaja hindas õpilaskandidaate järgmistelt seisukohtadelt: sobivust õpetajakutseks, üldist arenemist, eriti arukust, teadmiste taset, väljendusoskust. Kui sisseastujal olid vastava võimed, võis ta loota pääsule seminari.

Oma sisseastumiseksamitelt mäletan, et esimesel päeval

oli kirjalik eksam matemaatikast. Anti kolm ülesannet, mis lahendasin. Järgmisel päeval oli matemaatika suuline eksam. Kuna olin arg maalaps, siis õpetaja julgustas mind, palus kõvemini rääkida, millel oli positiivne mõju eksami tulemustele. Emakeeles toimus ainult kirjalik eksam. Kirjutasime kirjandi. Teemat ei mäleta. Eksamineeriv õpetaja M. Kampmann ütles järgmisel päeval, et olen eksami sooritanud. Laulmises eksamineeris mind Juhan Aavik. Laskis laulda ühe laulu oma valikul. Laulsin väriseva häälega, "Järv läigib eha paistel". Muud ei tulnud suure ähmiga meelde. Siis mängis õpetaja klaveril akorde, kontrollis muusikalist kuulmist, hääle ulatust ja rütmitunnet. Mängisin klaveril ka väikese harjutuse paari sõrmega. Maateaduses lasti näidata maailmajaguseid, jutustada Aafrikast ja vastata mitmetele lisaküsimustele. Eksamineeris õp. Jaan Rumma. Käsitöö alal näitasin ette algkoolis kootud ja heegeldatud töid ja ühe tikitud linakese. Kontrollis õpetaja Vanda Johanson. Joonistamisoskusega tutvus õpetaja V. Melnik. Lasti teha visandeid ja joonistada pilt vabal teemal. Mäletan, et püüdsin tabada ühte motiivi oma isakodu lähistelt.

Mäletan, et õpetajad-eksaminaatorid olid kõik väga sõbralikud, julgustasid meid. Ka direktor käis kirjalike eksamite ajal saalis ringi, heatahtlik naeratus näol.

Järgmisel päeval pärast eksamite lõppu olid tahvlil väljas vastuvõtueksamite tulemused. Üldse oli eksameile ilmunud 175 õpilast (ka vanematesse klassidesse). Neist võeti Ia ja b. klassi vastu 57. Vastuvõetust oli 33 poissi ja 24 tütarlast. Olin rõõmust lausa meeletu, kui leidsin vastuvõetute nimekirjast ka oma nime. Veel samal õhtul läksin jala tagasi koju, kuhu Tartust oli 36 kilomeetrit.

2. Kooliruumidest ja sisustusest

Seminari õppehoone Pepleri tän. 13 oli kahekorruseline puumaja, keskosas ühekorruselise saaliga (hävis täielikult Suure Isamaasõja ajal 1941. aastal). Seminari lähedal asuv Maarja kirik ja apteek, eemalt paistis Toomemägi, üle tänava, koolimaja vastas olid ühekorruselised puumajad. Seminari kantselei, direktori korter, harjutuskool ja internaadiruumid olid Laial tänaval. Võimlemiseks kasutati Laia tänava võimlat.

Õpperuumid Pepleri tänaval olid rahuldavad, kuigi praeguse mõiste järgi kitsad. Hoonesse sai maksimaalselt paigutada kaheksa klassi. Ruumid olid puhtad, põrandad õlitatud. Klassides olid kahekohalised pingid, õpetaja jaoks kateeder või laud, klaver. Õppekabinetid olid loodusloos ja füüsikas, õppevahenditega hästi sisustatud. Õppevahendite ruumis olid õppevahendid, geograafia, koduloo ja ajaloo alalt. Muusikariistadest olid koolil klaverid, viiulid ja orkestripillid.

Poiste puutöökoda asus Laia tänava koolimaja keldrikorru- sel. Papi- ja paberitöödeks ning raamatukõitmiseks oli eriruum. Tütarlaste tööõpetuseks olid õmblusmasinad.

Raamatukogu oli võrdlemisi suur, sisaldas eesti- ja saksa- keelset, kuid mõnel määral ka vene- ja inglisekeelset kirjandust pedagoogika, filosoofia, ajaloo, maateaduse, ilukirjanduse jne. alalt. Oli ka õpikuid.

Seminaril oli tolleaegse Narva tänava ääres võrdlemisi avar kooliaed mājandushoone ja kuuriga. Õppe-katseaeda kasutati praktilisteks aiatöö tundides, et kinnistada omandatud teoreetilisi teadmisi aed-, juur- ja puuviljakasvatuse alal. Aiatööõpetajaks oli Aleksander Lange, kes aiatöös taotles uuendusi. Meenub seik ühest aiatöötunnist.- Pakkisime tomateid siidpaberisse ja ladu-

sime kastidesse. Saadetiis pidi minema Soome. Pärast töö lõppu anti igale õpilasele tomat maitsemiseks. Sõin esimest korda elus tomatit. Maitse oli harjumata. Mõne õpilase ajas see uudistoodet liiveldama. Mäletan, et klassikaaslane Elmar Vasar viskas tomati meelepahaga kaugele. Seda juhtus nägema õpetaja Lange, kes siis pika selgitava kõnega püüdis õpilastele selgeks teha tomati toiteväärtust, toonitades, et kord on tomatid ka Eestis tagaotsitav aedvili.

3. Õppimistingimused ja omavahelised suhted

Seminaris õppisid peamiselt vaesematest oludest pärinevad õpilased. Sellepärast võimaldati andekamaile ja töökamaile stipendiumi. See tingis seminaris tõsise töövaimu. Valitses nagu mingi võiduajamine, alaline rühkimine hommikust õhtuni. Riiklikud stipendiumid olid Haridusministeeriumi poolt, tolleaegses vääringus 1000 marka (hilisem 10 krooni) kuus, mis harilikult poolitati kahe õpilase vahel. Peale selle olid omavalitsuste stipendiumid Tartu ja Viljandi linnalt ning mitmetl maakonnalt. Neid said vastavatest linnadest või maakondadest päritolevad õpilased. Mina sain stipendiumi neljal esimesel õppeaastal. Õpilastele oli võimaldatud ka laenusaamine nn. tagasimakstava stipendiumi kapitalist, mis oli moodustatud kooli aastapidude ülejäägist. Sain sealt laenu VI klassis 1926/27. õ.a. II poolaastal 25 krooni kuus kuni seminari lõpetamiseni. Tagasi maksin selle esimese töö aasta palgast. Sain ka ühekordset toetust 1927.a. jaanuarikuus saksa keele õpetajalt Erich Jaanvärgilt 25 krooni uute kingade ostmiseks. Kodust ma toetust ei saanud, sest isa lamas teist aastat haigena voodis, emal aga oli päevatöölisena suur lastepere toita. Tahtsin seda summat oma esimesest palgast tagasi maksta, kuid õpetaja Jaanvärk kinkis selle mulle, mille

eest olen talle igavesti tänulik. Toetused aitasid mul seminari lõpetada, sest vastasel korral oleksin pidanud viimasel poolaastal seminarist lahkuma raske majandusliku olukorra tõttu, sest sellel õppeaastal ei saanud ma ka internaati. Internaat oli siis ainult poistele, tütarlastest teisi internaadisoovijaid ei olnud ja mulle üksinda tuba ei antud. Leidsin endale ööbimiskoha Laial tänaval ühe vana pesunaise juures kööktoas, kus kapi taga pikal pingil oli mul magamiseks ölekott, taburetil selle ees öölilamp õppimiseks. Laual sain tööd teha öösel, kui perenaine oli triikimise lõpetanud. Peamiselt õppisin klassiruumides Pepleri tänaval ja ühe klassikaaslase pool Jaama tänava lastekodus. Sain sealt ka õpikuid õppimiseks, kuna mul ei olnud võimalik neid isiklikult osta. Kuigi teenisin igal suvel taludes teenijatüdrukuna, jätkus teenistusest ainult toidurahaks ja hädavajalike riietusesemete ostmiseks. Et mu õppimistingimused viimases klassis olid eriti rasked, oli ka edasijõudmine ainult rahuldav.

Õpilaste omavahelised suhted seminaris olid head, eriti internaadis elavate õpilaste vahel. Sageli aidati üksteist õpingutes, julgustati ja õhutati õppimisele. Eriti tegid seda vanemad õpilased nooremate suhtes. Majanduslike raskuste puhul abistati üksteist, samuti haiguste puhul. Meenub aeg, mil olin haigestunud kopsupõletikku ja internaadi tütarlapsed (Salme Siil, Marie Annus ja Melly Nurm) minu eest kõigiti hoolitsesid. Ka direktor Torgi abikaasa käis mind vaatamas, tõi sooja toitu, andis rohte, vahetas kompressi.

Õpilaste ja õpetajate vahekord oli samuti hea. Õpetajad olid õpilastele autoriteediks, mõnikord otse vanemaks seltsimeheks, nõuandjaks. Klassijuhataja oli esmajoones õpilastele vane-

maks sõpraks, nõuandjaks-juhendajaks. Tema kontrollis kõikide õpilaste majanduslikku olukorda ja elutingimusi, tema kätte tuli anda avaldus internaadis koha saamiseks või stipendiumi taotlemiseks. Klassijuhatajaga arutati läbi kõik klassi kavatsused ja ettevõtmised, tema oli juhiks ekskursioonidel jne.

4. Õppe- ja kasvatustöö

Õppeaja kestvus seminaris oli kuus aastat. Õppetöö algas augustikuu lõpu- või septembrikuu algupäevadel ja kestis juunikuu alguseni. Minu seminaris õppimise ajal olid need järgmised:

1921/22.	õppeaastal	5. septembrist	-	7. juunini,
1922/23.	"	28. augustist	-	2. juunini,
1923/24.	"	27. augustist	-	9. juunini,
1924/25.	"	25. augustist	-	12. juunini,
1925/26.	"	3. septembrist	-	11. juunini,
1926/27.	"	2. septembist	-	3. juunini,

Õppetöö vaheajad olid järgmised: oktoobris nn. "kliistripühad" (paar-kolm päeva), detsembris-jaanuaris jõuluvaheaeg (paar nädalat), kevadel - lihavõtte vaheaeg (poolteist nädalat), suvevaheaeg (keskmiselt kolm kuud).

Õppetöö algas hommikul kell 8.00. Hommikupoolseid õppetunde oli tavaliselt 6, pikkusega 45 minutit. Vahetunnid olid 10-minutilised, suur vaheaeg 15-20 minutit, mil anti kooli poolt sooja teed, sai osta saiakesi või pirukaid.

Igapäevane õppetöö algas tavaliselt vahetult ainetunniga. Ülekoolilisi kogunemisi hommikuti oli harva. Kogunemistel esinesid sõnavõttuga õpetajad või õpilased, esitati muusikapalu või laule. Pidulikud aktused toimusid tavaliselt pärast õppetunde. Lõunavaheajale järgnesid õhtupoolsed tunnid (klaveri harjutus- ja

ettemängutunnid, rühmatunnid jne.), ringide koosolekud, spordivõistlused, jne.

Vahetundide ajal oli igas klassis kaks õpilast korrapidajaks. Iga klass oli järgimööda korrapidajaks ka saalis. Üldist korda jälgis korrapidaja õpetaja.

Neljas nooremas klassis õppisime põhiliselt üldaineid ja kogu seminarikursuse ulatuses õpetaja tööks vajalikke oskusi - muusikat, joonistamist, tööõpetust ja võimlemist.

Seminari eelviimases ja viimases klassis toimus õppeainete metoodikate läbivõtmine - Eesti keele metoodikat (M.Kampmann) käsitleti V ja VI klassis. Metoodika kursus oli läbipõimitud näidistundidega harjutuskoolis. Koduloo metoodika võeti läbi V klassis. Matemaatika metoodikat (K.Veski) õpiti V ja VI klassis, millele liitus tundide pealtkuulamine ja andmine harjutuskoolis. Loodusteaduse metoodika (J.Port, E. Martinson (Araste) ja J.Klein (Aul) võeti läbi V ja VI klassis, maateaduse metoodikat (Jaan Rumma, Jaan Port, Ado Robert) - VI klassis. Saksa keele metoodikaga (E.Jaanvärk) tutvuti VI klassis seoses saksa keele tundide andmisega harjutuskoolis. Metoodikakursuses korraldati grammatikat ja koondati tähelepanu nende vormide kordamisele, mis algkooli õpetajale olid eriti tähtsad.

Oskusainete - joonistamise (K.Merilaid), käsitöö (J.Virkhaus), aiatöö (A.Lange), võimlemine (E.Engelbrecht), laulmise (J.Kärt, A.Kiis) metoodikat käsitleti peamiselt VI klassis, kus see tihedalt seoti näidistundide andmisega harjutuskoolis, millele vahetult järgnesid praktikatunnid.

Meie klassis oli suhtumine eri ainete õppimisel erinev, vastavalt õpilaste huvidele ja andekusele antud õppeaines. See, kes aineist oli huvitunud, kuulas tundi tähelepanelikult ja töö-

tas kaasa, kes oli vähem huvitatud, ei pingutanud eriliselt, või siis pingutas nii, et väsis. Kui õpetaja aga käsitles ainet huvitavalt, oli osavõtt tunni tööst eeskujulik. Enamikul õpilastest oli siiski oma lemmikaine, millele pöörati erilist tähelepanu. Minule isiklikult meeldisid M. Kampmanni tunnid. Ta tõi õppetöösse iseseisvat vaimset tegevust kasutades selleks vaba õppevestlust, õpilastepoolseid referaate, tööd rühmades, kirjandusteoste analüüsimist õpilaste poolt jne. Pärast süvenemist üksikutesse teostesse leiti juhtivad ideed ja jälgiti kirjandusloos esinevat arengujoont.

Väga huvitavad olid ka Albert Saareste, Mari Auli, Jaan Pordi ja paljude teiste tunnid.

Töö rühmades

Seminaris püüti peale kogu klassile ettenähtud programmi-materjali võimaldada õpilastele individuaalsetele huvidele vastavat isikupärast täiendavat õpetust. Selleks oli töö rühmades ainete järgi 2-4 tundi nädalas, alates 1925. aastast. Õpilased ühinesid rühmadeks erinevatest klassidest, et süveneda neis aineis, mille vastu nad erilist huvi tundsid. Nagu mäletan, töötasid järgmised rühmad: pedagoogika, psühholoogia, kirjanduse, õigekeelsuse, saksa keele, ajaloo, matemaatika, füüsika, bioloogia, keemia, joonistamise, käsitöö, võimlemise ja õppevahendite valmistamise rühmad. Rühmatöö oli ametlikest õppekavadest sõltumatu ja võimaldas aine valikul ja töömeetodite kasutamisel suuremal määral arvestada õpilaste individuaalseid võimeid ja kalduvusi. Suuremalt osalt oli töö rühmades praktilist laadi, eriti füüsikas, keemias, õppevahendite valmistamisel jne. Teoreetilistes ainetes leidsid kasutamist eriprobleemid. Mäletan, et pedagoogika

rühma aastateemaks oli õpetaja isik. Töö algas osavõtjate kirjaliku tööga teemal "Missugused omadused peaksid õpetajal olema ja missuguseid omadusi ei tohiks tal olla." Järgnes tööde kokkuvõttena positiivsete ja negatiivsete omaduste klassifitseerimine, millele vastavalt koostati rühma töökava. Teemad jaotati osavõtjate vahel umbkaudu järgmiselt: 1) õpetaja isiksusena, inimesena, 2) õpetaja maailmavaade, tema elulaad, 3) õpetajakutse ideaalid ja reaalsus, 4) õpetaja noorsoo kujundajana, 5) meie maa õpetaja, 6) õpetaja eesti ilukirjanduses. Järgnes ühine alateemade arutelu ja lahenduste otsimine vastava kirjanduse põhjal.

Kirjanduse rühmas, mille tööst ma samuti osa võtsin, käsitleti järgmisi probleeme; kunst ja moraal; kunst ja rahvakasvatuse; Shakespeare, Molière.

Rühmatööst osavõtmise tulemused leidsid äramärkimist ka seminari lõputunnistusel.

Pedagoogiline praktika

Vilumuse omandamiseks õpetajatööks praktiseerisid V ja VI klassi õpilased harjutuskoolis: 1) üksiktundide andmises, 2) klassisüsteemis (üldõpetuses), 3) mitme õppeaastaga ühes klassiruumis (liitklassides).

Praktika korraldamisel peeti silmas, et praktika ei oleks liialt tükeldatud. Tunde püüti anda samas aines või samas klassis võimalikult kestvalt. Praktiseerimiseks jaotati klass rühmadeks. Nii sai iga rühma liige enam tunde anda ja aktiivsemalt ühisest tundide ettevalmistamisest osa võtta.

Praktiseerimiseks vabastati järgemööda 2-3 VI klassi õpilast nädalaks klassitundidest. Igauks neist oli harjutuskoolis nädala esimesel poolel õpetajale abiks ja kuulas tema tunde pealt, nädala teisel poolel aga andis kõik tunnid selles klassis

harjutuskooli õpetaja juhendamisel. Laupäeval kuulasid praktikantide tunde pealt ka kaasõpilased vastavate metoodika õpetajatega. Sellele järgneval üldisel arutelul (konverentsil) tehti ^{tundide} ~~te~~ analüüs, vaeti väärtusi ja puudusi ning töö resultaati.

Liitklassides praktika saamiseks kasutati linnalähedasi maa-algkoole, kus ühes klassiruumis töötasid üheaegselt mitme klassi õpilased. Viimase õppeaasta lõpupoolel praktiseerisid seminaristid ühe nädala jooksul Tartumaa algkoolides kohalike õpetajate juhendamisel. Mina praktiseerisin Vara 6.kl. algkoolis. Tuli tunde anda kõikides klassides, täita tööülesandeid, mida andis õpetaja või koolijuhataja. Praktika lõpul anti vastava kooli juhataja poolt praktikandile tõend hinnanguga tema töö kohta. Ise pidime esitama seminarile praktiseerimise kohta aruande.

Praktiseerisime kõikides õppeainetes, tähtsamates õppeainetes õige mitme tunni ulatuses.

Oskuste omandamiseks toimusid praktikumid loodusloos, füüsikas, käsitöös, aiatöös. Suurt rõhku pandi õppevahendite valmistamise oskusele.

7. Elu internaadis

Enamik seminari õpilasi elas väljaspool seminari, erakorrites, ainult väikesel arvul õpilastest oli võimaldatud elamine internaadis, sest enamaks ei andnud ruumikitsikus võimalust. Seminari internaat asus Laia tänava majades nr. 26 ja 28. Kahekümnendate aasta algul oli seal internaat nii tütarlastele kui ka poistele, hiljem ainult väikesearvulisele poisteperele.

Tütarlaste internaat asus maja nr. 28 kolmandal korrusel, poiste internaat maja nr. 26 teisel korrusel. Harjutuskooli

laienedes jäi püsima ainult poiste internaat, kuna tütarlaste internaat likvideeriti.

Väliselt jättis seminari maja Laial tänaval tõsise, veidi sünge mulje, mida eriti rõhutasid kõrged raudväravad. Selle eest jättis hea mulje suur siseõu suurte põlispuude, ilusa lehtla ning pinkidega. See oli internaadi õpilaste armastatuim paik vaba aja veetmiseks. Kevadõhtutel armastati seal päikeseloojangut vaadata, kevadlõhna nautida, laulda ja mängida.

Internaadi õpilaste kasutuses olid 4-6 voodikohaga toad raudvoodide, laudade, kappide ja riidenagidega. Pesemisvõimalused olid rahuldavad. Toitlustamine toimus sööklas (keldrikorrusel). Ühistoitlustamisest võtsid osa kõik internaadis elavad õpilased. Kui palju toidu eest maksta tuli, seda enam ei mäleta, kuid osa toiduaineid võis tuua ka natuuras. Kokaks oli Berta Laius. Tema valmistatud toidud olid mitmekesised ja maitavad, eriti pannkoogid. Toitlustati kolm korda päevas.

Internaadielu reguleeris päevarežiim, mis oli üldiselt range. Päev algas ärkamisega kell 6.45, millele järgnesid hommikused korrastustööd, kella 7.15-7.30 oli hommikusöök, millele vahetult järgnes koolimine, kella 8.00 kuni 14.00 olid koolitunnid, kella 14.00-15.00 lõunasöök, millele järgnes tunniajaline isiklike asjade korrastamine, kella 16.00 kuni 18.30 olid õhtupoolsed tunnid või tundide ettevalmistamine, kella 18.30-19.30 õhtusöök, kella 19.30 kuni 20.00 vaba aja veetmine, kella 20.00-21.00 õppimise jätkamine, kirjanduse lugemine, kino külastamine jne., kella 21.00-22.00 õhtune korrastamine, kell 22.00 öörahu.

Õpilaste arv internaadis oli kõikuv, solenedes õpilaste arvust, kes seda kõige rohkem vajasid. Korter, küte, valgustus oli õpilastele tasuta, igaühel pidi olema oma voodipesu.

Internaadi majapidamise juhatajaks oli Ida Kruus, majahoidjaks Arnold Aleksanderson. Tema sulgeski kell 22 suured raudväravad. Häda nendele, kes selleks ajaks koolimajast harjutustunnist, sporditreeningult, peolt või kinost tagasi ei jõudnud. Poisid said üle kõrge värava ronida sisse, saledamad tüdrukud värava alt. Enamasti tuli helistada ja paluda sisselaskmist. Seda aga kardeti teha. Hakati nuputama sissepääsuvõimalusi, kuid need võisid lõppeda sissekukkumisega. Mäletan ühte sissekukkumist. Osa internaadi õpilasi otsustas minna kinno. Teati, et tagasi ei jõuta enne värava sulgemist. Keegi tüdrukuist jättis pärast õhtusööki keldrikorrusel söökla akna haagist lahti, nii et seda sai tänavalt avada. Sööklast pääsis koridori ning sealt üles internaadiruumidesse ning õuepoolsesse majja. Kui õhtul ühiskülastuselt tagasi jõudsime, avanes aken suurepäraselt. Üks poistest hüppas alla sööklasse ja hakkas pimedas ruumis sissetulijaid vastu võtma. Kui viimane sissetulija oli põrandal maandunud kostis karm hää: "Süüdake tuli!" Kõiki haaras jääne hirm, tarduti kohale. Keegi vajutas lülitile ja meie kõikide ehmatuseks seisis meie ees direktor Tork. Direktor silmitses kõiki ükshaaval, päris kus käisime, mida nägime, miks me internaadi juhatajalt (E.Jaanvärgilt) ei palunud luba. Väga rahuliku häälega selgitas ta meile kui suure distsipliinirikkkumisega olime hakkama saanud ja missugused võivad olla tagajärjed. Järgnes direktoripoolne otsus: "Tänasest alates olgu igal õpilasel kirjalik luba, kes teab, et ta jõuab koju pärast värava sulgemist. Lõpetage igasugused kavaldamised!" Olime hulk aega hirmul taga-

järgede pärast, kuid kõik jäi vaikseks. Siis mõistsime, kui heatahtlik ja noori mõistev oli meie "dire". Austasime ja armastasime teda sellest ajast veel enam.

Meie hooldusõpetaja E. Jaanvärk oli alati meie oodatud külaline. Sageli tuli ta tubadesse kontrollkäigule elavas, lõbusas meeleolus. Küsis, kas on õpitud, kas on mingisuguseid raskusi või arusaamatusi. Kui kõik oli korras, lausus "Lähme laulma" - haaras lähemalolija käest kinni, võttis tüdrukud haneritta ja viis meid saali klaveri juurde, istus ise selle ette ja hakkas mängima. Meie laulsime kaasa, mängisime, tantsisime või kuulasime lihtsalt mõnda kaunist muusikapala. Kevadel ja sügisel ilusate ilmadega viis ta meid õue. Ta oskas isegi kõige aremal, nukrameelsemal meeleolu rõõmsaks muuta, õpetas meid nägema ilu, kasvatas meis optimismi ja kollektiivsusetunnet.

Seminaristid olid alati huvitunud ka kõigest, mis toimus väljaspool kooli. Huviga jälgiti tolleaegseid poliitilisi sündmusi ja avaldati oma poolehoidu pahempoolsetele poliitilistele vooludele. Tulemuseks oli nende kõrvaldamine seminarist. Minu klassikaaslastest kõrvaldati ajutiselt Hugo Piiba ja Karl Praakli, kellel hiljem siiski lõpetada lubati.

Seminari õpilased armastasid käia teatris, kuna "Vanemuisest" saadi tasuta või minimaalhinnaga pileteid. Käidi ka kinos, kontsertidel, eriti kevadeti vabaõhukontsertidel Toomemäel. Külastati ka teiste koolide kontserte ja pidusid. Üldiselt oli suhtlemine teiste keskkoolide õpilastega korrektne, kuigi need vaatasid seminaristidele kui vaesemale klassile.

Arvukalt võeti osa Tartu Keskkoolinoorte Segakoorist, samuti Eesti Koolinoorsoo Keskliidu ja Eesti Noorsoo Karskusliidu

tegevusest ning Tartu "Noorseppade" tööst. Mõned õpilased olid seotud sotsialistlike noorsoo organisatsioonidega, mida aga avalikult ei teatud. Järeldan seda sellest, et mitmed seminari lõpetanud võtsid hiljem osa revolutsioonilisest tegevusest (V.T. Telling, E.Kääparin, H.Kalda, E.Veervoldt jt.).

8. Töö ringides

Klassiväline tegevus oli seminaris väga intensiivne. Väljaspool õppetunde korraldati mitmesuguseid loenguid, tegeleti ringides ja isetegevuskollektiivides.

Ringidest tegutsesid: humanitaar-, spordi-, draama-, kujutava taide, male ring ja enesekasvatuse rühm.

Vanimaid ringe oli Humanitaarring (asut. 1919. aastal) toleaeagse ajalooõpetaja P. Treibergi algatusel, kes kahel esimesel aastal oli ka ringi esimeheks. Ringi sihiks oli ringi liikmete teadmiste süvendamine humanitaarteadustes. Varasematel aastatel käsitleti ringis peamiselt ajaloo ja sotsialoogiaprobleeme, alates 1924. aastast siirdus huvi kirjandusele, keeltele ja karskusküsimustele. Ringi tegevus seisnes referaat- ja vaidluskoosolekute korraldamises ning mitmesuguste eriilmeliste õhtute organiseerimises. Osavõtt nendest koosolekutest ja õhtutest oli väga elav. Liikmeid oli ringil 50 - ümber. Võtsin ringi tegevusest osa neljal õppeaastal. Minu arvates oli selle ringi töö väga huvitav ja hästi organiseeritud.

Vanuselt järgmiseks ringiks oli Spordiring (asut. 1920. aastal). See oli seminari elujõulisemaid ringe. Ringi korraldusel viidi läbi koolisiseseid kergejõustiku võistlusi ja võeti osa ülelinnalistest koolinoorte kergejõustiku võistlustest, kus rea aastate jooksul saavutati nimetamisväärseid tulemusi. Väljapaist-

val kohal oldi võrkpallis, kus 1925/26. õ.a. tuldi linnas esikohale. Talispordialadest korraldati uisutamise- ja hokivõistlusti. Spordiringi tegevusest võtsin osa kahel õppeaastal - 1922.-1924.

Seminari arvukamaid ringe oli Draamaring (asut. 1921.aastal). Ringi ülesandeks oli äratada seminariõpilastes huvi teatri ja näitekunsti vastu ning virgutada neid katsetamisele lavakunsti alal, millega tulevastel õpetajatel oma edaspidises elus tuli kokku puutuda. Draamaringi tegevus oli mitmekesine: kursuste korraldamine näitekunsti ja grimeerimise alal, näidentite õppimine, teatrikülastuste organiseerimine ringi liikmetele, peoõhtute korraldamine seminaripererele jne. Õpetajateks-lektoriteks kursustel olid peamiselt "Vanemuise" näitlejad (A.Simm, J. Tago, L.Hansen) ja seminari harjutuskooli juhataja E. Martinson (Araste). Kui seminari varasematel aastatel lavastati põhiliselt lühinäidendeid (O.Lutsu "Kapsapea", "Pärijad"; Molièri "Arst vastu tahtmist" jt), siis alates 1925. aastast asuti juba suuremate näidendite lavastamisele (E.Vilde "Pisuhänd", L. Koidula "Säära-ne mulk..." jt.). Seminari aastapäeva puhul esitati draamaringi poolt tavaliselt nõudlikuma sisuga näidend. Mäletan, et minu õppimise ajal seminaris olid nendeks? Maeterlincki "Sinilind" (3 j.); Offenbachi operett "Üks naerab, teine nutab;" Goethe "Faust" (üksikud stseenid); Maeterlincki "Õde Beatrice"; "Jumala-ema ime" (autorit ei mäleta). Ringi tööst võtsin osa alates 1921/22. õppeaastast. Olin osaline mitmetes näidendites ("Metsamajas", "Õde Beatrice's", "Jumalaema imes" jt.).

Noorimaid õpilasringe oli Enesekasvatuse Rühm (asut. 1926. aastal). Rühm tegeles enesekasvatuse küsimustega. Rühma sihiks

oli võimaldada oma liikmeil elu korraldada iseenda vastutusel oma sisemiste töökspidamiste järgi; edendada tervet, kõlbelist ja nooruslikult värsket elukorraldust; juhtida oma liikmeid tegelema kultuuriliste, filosoofilis-pedagoogiliste, usulis-eetiliste ja sotsioloogiliste probleemidega; levitada oma liikmete hulgas esteetilist kultuuri.

Olin selle rühma liige asutamisest alates kuni seminari lõpetamiseni. Selle rühma töö meeldis mulle väga, oli huvitav. Sealt saadud töökspidamised püsisid tänaseni.

/E elpool kirjeldasin ainult neid ringe, mille tegevusest isiklikult osa võtsin/.

Seminari õpilaspere ühe isetegevuskollektiivina tegutses õpilaskoor, kuhu koondusid lauluarmastajad seminaristid. Koor oli asutatud juba 1920. aasta sügisel ja tegutses algul meeskoorina, hiljem muutus segakooriks. Koori esimeseks juhatajaks oli õpilane J. Rööp, järgnevalt juhatasid koori õpilased E.Mälggi-Malkov, Ed. Oja, Ed. Tubin, V. Kliimand, lühikest aega ka A.Karafin (Karindi). Õpilaskoor esines sageli koolipidudel ja aktustel. Kooris lauldi ka koorijuhtide, tulevaste heliloojate omaloomingut (A.Karafin, Ed.Oja, Ed.Tubina laule). Õpilaskoori tegevust jälgisid, juhendasid ja abistasid muusikaõpetajad Joh. Kärt ja A. Kiiss. Võtsin õpilaskoori tegevusest osa kogu seminaris õppimise aja. Õpilaskoori liikmete arv ulatus 90-100-le. Lauldi innu ja armastusega.

Peale õpilaskoori tegutses seminaris veel õpilasorkester alates 1922. aastast õpetaja A.Kiissi juhtimisel. Orkestriharjutusi peeti iga nädal 2 tundi.

Seminaripere ootatumaiks sündmusteks olid õpilaspeod. Need lähendasid seminariste üksteisele ja olid ühtlasi parimaks ise-

tegevustaseme näitajaks. Suurimaks peoks oli seminari aastapäevapidu 24. märtsil, mida tavaliselt korraldati "Vanemuise" ruumides. Piletid müüdi õpilaste kaudu nende vanematele, sugulastele, sõpradele, tuttavatele.

Peale selle korraldati õpilasmavalitsuse poolt igal sügisel tutvumis- ning kevadel lahkumispidu, talvel jõuluõhtu. Pidasid ja omavahelisi koosviibimisi korraldasid ka õpilasingid, eriti draamaring. Traditsiooniliselt korraldasid pidusid ka V ja VI klass, andes kogu peokava. Klassides korraldati klassiõhtuid, eriti nooremad klassid.

Piduõhtute kava koosnes muusikalistest ettekannetest (õpilaskoori, orkestri ja ansamblite ettekanded, viiuli- ja klaverisoolod). Väga sagedased olid ka sõnalised ettekanded (katkendid draamateostest, deklamatsioonid, kahekõned, monoloogid jne.). Spordiringi liikmed esitasid vabaharjutusi, karaktertantsu, püramiide.

Peod lõppesid harilikult tantsu, mängu ja lauluga. Meie pidudel ei esinenud kunagi korrarikkumisi ega skandaale. Korra eest hoolitsesid õpilased ise.

Peoõhtutest saadud tulu kasutati õpilaskassa täiendamiseks (kust õpilased said lühiajalist laenu), stipendiumi kapitali suurendamiseks (kust õpilased said laenu pikemaks ajaks); kehvamate õpilaste toetamiseks ekskursioonidel.

9. Õppekäigud ja ekskursioonid

Õppekäigud olid seminari õppetöö lahutamatuks koostisosaks, kus täiendati ja kinnistati seda, mida õppetundides oli õpitud. Traditsiooniliselt korraldati õppekäike Eesti Rahva Muuseumi, Tervishoiu Muuseumi, Kunstiajaloo Muuseumi, Zooloogiamuuseumi,

Botaanika aeda, Tähetorni, trükikodadesse jne.

Igal sügisel oli suursündmuseks kooli ühine väljasõit Tartu lähemasse ümbrusesse - Vapramäele, Haaslavale, Vasulasse.

Igal kevadel korraldati 2-3-päevased pikemad ekskursioonid kodumaa kaunimatesse paikadesse. Olid välja kujunenud järgmised matkamarsruudid:

I ja II klass - Pühajärvele, Taevaskotta, Peipsile,

III ja IV klass - Petserimaale, Rõuge, Suurele Munamäele,

V klass - Narva, Põhjarannikule,

VI klass - Saaremaale.

Minule isiklikult on kõige sügavama mulje jätnud ekskursioon, mis kulges marsruudil: Emajõgi - Peipsi - Narva - Põhjarannik. Sellel ekskursioonil oli suureks elamuseks meile kõigile see, et paljud meist nägid esmakordselt merd. Omajagu meelde jäävaks on selle teinud ekskursioonil läbi elatud elamused - ööbimine tormise mere kaldal, ekslemine äikesevihmas Ontika martsakalda all, õnnelik pääsemine ja seikluse õnnelik lõpp.

10. Õpilasajakiri

Seminaris anti välja õpilasajakirja "Kuma", millele oli alus rajatud juba tsaariaegses vene õppekeelelga seminaris. Oma vennalt Joh. Viller-Vilismäelt, kes õppis tsaariaegses seminaris, kuulsin "Kuma" sünniloo kohta järgmist: "Kuma" sündis vene seminari lõpul. Ajakirja asutamise esimene koosolek peeti ühel 1916. aasta jaanuarikuu ööl internaadi magamistoas, mis asus Lai tn. 28, kolmandal korrusel. Iga õpilane lamas koosoleku ajal oma voodis (kardeti korrapidaja õpetaja ilmumist) Ado Adamsoni ettepanekul valiti ajakirja nimeks "Kuma".- See oli algupärane, kõlav ja sümboolne, tähendades kasvavat koidukuma. Valiti 5-liik-

meline toimetuse, millesse kuulusid Vladimir Suigussaar, Theodor Vettik, Eduard Litter, Johannes Einblau ja Johannes Viller-Vilismäe. Ajakirja lipukirjaks oli: "Paremusele, vabadusele, valgusele." Toimetuse ja kaastööliste töö oli tähelepanupingutav ja ettevaatust nõudev. Hädaohu kartusel koosoleku protokoll ei kirjutatud.

"Kuma" esimene number ilmus veebruarikuul 1916. aastal hariliku kirjutuspogna formaadis 24-leheküljelisena. See sisaldas töid kümnelt autorilt (kirjutised sidumata ja seotud kõnes ning seitse joonistust). Üldse ilmus tsaarivalitsuse ajal kaheksa ja revolutsiooniperioodil 4 "Kuma" numbrit.

"Kuma" kulud kaeti "Kuma" toetajate annetustest, 1917.a. sügisel korraldasid seminari õpilased oma algatusel kontserdi, mille ülejäägist annetati osa "Kumale". Selle eest osteti korralik 25-rublane šapirograaf. Seminari sulgemisega saksa okupantide poolt 1918.a. märtsis, lakkas ka "Kuma" tegevus.

Pärast seminari taasavamist ärkas ellu ka "Kuma". 1922. aasta 8. novembril kinnitati üldkoosoleku poolt "Kuma" põhikiri. Põhikirja kohaselt seati "Kuma" sihiks "Seminari õpilaste arendamine kirjanduse, teaduse ja kunsti alal. Esimesel kohal peab seisma ilukirjandus."

Ajakirja peatoimetajaks valiti salajasel hääletamisel üldkoosoleku poolt Arnold Frants, kellele hiljem järgnesid Evald Villard, Eduard Pütsep, August Peerna, August Sökk, Feliks Oinas.

Toimetuse moodustas üldkoosolekul valitud 5-liikmeline juhatus, kellega liitus iga klassi esindaja.

Aastate jooksul avaldati "Kumas" töid kõikide kirjandusliikide alalt, enamikus novelle, miniatüüre ja luuletusi (ka minul on "Kumas" üks luuletus, allkirjaks "Juta"). Esitati ka ük-

sikuid draamakatssetusi. Kujutava kunsti alalt esitati akvarelle ja linoollõikeid. Muusika alal avaldati koorilaule ja klaveripalu.

Kuulusin "Kuma" toimetusse 1925/26. ja 1926/27. õppeaastal. Peatoimetajaks oli siis klassikaaslane August Sakk.

11. Seminari lõpetamine

Klassikursuse lõpetamine toimus jooksvate hinnete alusel. Kuid kevadel enne klassikursuse lõpetamist korraldati klassis pea igas aines kordav kontrolltöö. Suuremad kontrolltööd toimusid matemaatilistes ainetes ja need toimusid kooli saalis. Õpilaste teadmisi hinnati tol korral sõnadega: hea, rahuldav, nõrk.

Seminari lõpetamine toimus küpsuseksamitega. 1927. aastal olid küpsuseksamid võõrkeeles ja kirjand pedagoogilisel teemal.- Saksa keeles oli valida kolm teemat, Kirjutasin teemal "Bildung macht frei". Hindeks sain "hea". Pedagoogika-alast kirjandi teemat täpselt ei mäleta. Kuid mäletavasti oli see järgmine: "Mida suudab algkooli õpetaja teha olukorra parandamiseks maa-algkoolis." Töö kestvus oli viis tundi - kella 9 kella 14-ni ja toimus kooli saalis. Kirjutasin võrdlemisi ulatusliku töö ja sain selle eest maksimaalse hinde.

Klassikursuse lõpetamisel said õpilased klassitunnistuse, seminari lõpetamisel seminari lõputunnistuse.

Lõpuaktus oli pidulik: saal oli kaunistatud, tütarlapsed valgetes kleitides, noormehed tumedates ülikondades, rohkesti oli lilli. Lõpetajaid tervitasid direktor J.Tork, inspektor M.Kaasik, klassijuhataja M.Kampmann, õpetaja E.Jaanvärk, V klassi esindaja, ringide esimehed. Esitati klaveripalu, viiulisoolosid ja lauluettekandeid. Järgnes koosviibimine teelauas. Lõpuaktus on meelde jäänud tänaseni.

Seminari lõpetamine andis õpetajaameti kandidaadi õigused, mitte veel algkooliõpetaja kutset. Kutsetunnistuse saamiseks tuli aasta töötada õpetajaameti kandidaadina, esitada kandidaadi aruandetöö ja võtta osa kutsekursustest seminari juures.

Mina töötasin 1927/28. õppeaastal õpetajaameti kandidaadina Ahja valla Pedaspää algkooli juhataja-õpetajana. Kool asus Peipsi järve ääres. Õppeaasta õppe- ja kasvatustöö kohta esitasin aruande ja koolivalitsusest õppetööd kontrollinud koolinõuniku hinnangu.

29.-31. augustini 1928. aastal toimusid seminari juures kolmepäevased kutsekursused. Selle kavas olid näidistunnid koos aruteluga ja järgmised ettekanded:

1. J.Tork - "Esimene tööaasta algkoolis"
2. J.Kuulberg (Kallak) - "Matemaatika ja üldõpetus"
3. M.Kampmann - "Emakeele lugemistunni kaugemad sihid..."
4. E.Jaanvärk - "Õpilasingid kasvatustegurina algkoolis"
5. M.Aul - "Mõningaid muljeid Pariisi koolist"
6. K.Merilaid - "Joonistamine Berliini koolides".

Kursuste lõpul saime kätte algkooliõpetaja kutsetunnistuse.

Tavaliselt said kutsetunnistuse kõik kursustest osavõtjad, kuid esines ka juhtumeid, kus õpetajaameti kandidaat ei saanud kutsetunnistust. Minu klassikaaslastest ei saanud sellel korral kutsetunnistust Marta Viik. Kas ta selle hiljem sai, seda ma ei tea.

12. Lõpphinnangud

Oma pedagoogilist ettevalmistust hindan tolle ajajärgu kohta heaks. Selle tagas see, et seminar õpetas püsivalt tööd tegema ja oma kohuseid täpselt täitma.- Iga töö pidi tähtpäevaks tehtud saama. Ka metoodikaalaseid teadmisi ja oskusi saime püsivalt.

Õpilased suhtusid elava huvi ja andumusega õppetöösse, samuti tulevasse pedagoogikakutsesse. Töötati järjekindlalt, püsivalt, võisteldi omavahel õppeainete omandamises, püüti anda teistest paremaid ja huvitavamaid praktikatunde.

Kasvatuslikult püüdis seminar õpilasi positiivselt mõjustada. Selleks kasutati väga mitmesuguseid võtteid; kiitust klassi ja kogu kooli ees; eesrindlikke õpilasi määrati mitmesuguste ülesande ja ürituste läbiviijateks; tublidele ja distsiplineeritud õpilastele jagati esmajoones priipääsmeid "Vanemuise" etendustele; eeskujuliku käitumise ja hea õppeedukusega õpilastele määrati esmajoones stipendiumid, toetati neid ekskursioonitasu osalise maksmisega. Karistusi kasutati üldiselt harva.

Ettevalmistuses jäi puudu just teadmistest ja oskustest kooli juhtimises ja asjaajamises, õppenõukogu töös, töös lastevanematega, millega mul algkooli juhatajana tuli juba esimesel tööaastal kokku puutuda. Sain nendes küsimustes abi oma vennalt J.Viller-Vilismäelt, kes töötas Vana-Prangli algkooli juhatajana.

Töötingimused kodanliku diktatuuriaegses koolis jätsid palju soovida.- Raske oli töötada Pedaspea algkoolis, kus oli vana, lagunenud ja remontimata koolimaja. Sanitaar-hügieenilised tingimused olid eriti halvad: ruumid külmad, riietehoiuks väike esik, klassi valgustamiseks üksainus petrooliumilamp, joogivesi

seinalrippuvas nõus, kätepesemisvõimalused puudusid, käimla asus õues; puudus internaat.

Minu korter oli kehv - ahi lagunenud, öösel jooksid rotid üle voodi. Nägin palju vaeva nende hävitamisega.

Tammistu 6.kl. algkoolis oli olukord parem, kuigi osa klassiruumi ja õpetaja kortereid asus rahvamajas. Viljandi III Algkoolis ja Mustlas olid kooliruumid rahuldavad. Tallinna 17.Kesk-koolis olid töötingimused soodsad, ainult õpilaste arv klassides oli suur - 40-50 õpilast.

Minu vahekord lastevanematega oli Pedaspää Kalurikülas hea, minust peeti lugu, mind abistati. Ka Tammistus oli vahekord hea, välja arvatud paar üksikjuhtu, kus talupidajast lapsevanem vaatas minule kui madalamalseisvale, kes on kohustatud tema mitteedasijõudvat last järgnevasse klassi üle viima.- Tema olevat suuteline seda kinni maksma.

Kohalike omavalitsustega sain hästi läbi. Eriti abistas ja aitas mind, algavat koolijuhatajat Ahja valla sekretär Puusepp. Ka Tammistu vallavalitsus ja sekretär Kirsipuu suhtusid minusse heatahtlikult. Võibolla oli see tingitud sellest, et neile oli vaja rahvamajja näitlejat - näitejuhti, lauljat ja raamatukoguhoidjat, kelleks ma kohapeal olin.

Minu tööd kontrollinud inspektorid on minu tööga rahule jäänud. Mulle ei ole esitatud mingeid pretensioone, pigemini olen kuulnud kiidusõnu.

Mälestuskilde Tartu Õpetajate Seminarist

Albert Paal - IX lend 1928

Õpetajate seminarid olid kodanlikus Eestis "vaeste inimeste koolid". Õpetajate seminaride õpilased ei maksnud kooliraha. Hea edasijõudmisega õpilased said õppeaasta kestel stipendiumi kümme krooni kuus. Raha stipendiumideks saadi haridusministeeriumilt ja linnade ning maakondade omavalitsustelt. Algul, õpetajate väesuse tõttu pidi stipendiaat vastava omavalitsuse piirkonnas seaduses ettenähtud aja õpetajana töötama. Haridusministeeriumi stipendiaadil oli töökoha valik lubatud kogu riigi territooriumil, kuid temagi pidi õpetajana töötama nii mitu aastat, mitmel aastal ta oli saanud stipendiumi. Kriisi aastatel, kui toimus massiline koolide koondamine ja jõuti õpetajate "üleproduktsoonini", neid nõudeid ei arvestatud.

Ka oli seminaridel väikesed internaadid, millega lahendati õpilaste korteriküsimus.

Jõukad vanemad oma lapsi seminaridesse ei saatnud.

1922. a. kevadel saatis Kambja Kõrgema Algkooli juhataja Tartu Õpetajate Seminari direktorile viie õpilase ühise avalduse, et neid seminari õppima võetaks. Eksamipäevaks oli ilmunud I klassi astuda soovijaid poolteistsada. Vastu võeti, nagu sügisel selgus, 41 noort inimest. Seega olid eksamid väga pingelised. Juba esimeste eksamite järele saadeti koju need, kellel oli kirjas hinne "kaks". Kambja Algkooli viiest õpilasest pääsesid seminari I klassi neli, nende hulgas ka mina. Sügisel ilmus I klassi 26 poissi ja 15 tütarlast. Nendest lõpetasid kooli kursuse 17 poissi ja 5 tütarlast. Kuue aasta jooksul tuli juurde kaks mees- ja kaks naisõpilast. Seega meie klassi (IX lennu)

läbikäik oli 45 õpilast, kellest 1928. a. kevadel noorte õpetajatena kooli lõpetasid 26 noort inimest.

Nüüd mõned read seminarist ja elust selles asutuses.

Esimene mulje: süngevõitu hallid seinad, pime koridor, ka riideruum oli hämar. Hea oli, et Kambjast olime siia pääsenud neljakesi - oli tuttavaid nägusid. Aga kui anti kätte juhtnöörid tööks, õpikud ostetud ja algas tõsine töö, muutus maja koos ruumidega koduseks ja lõpuks armsaks. Meie kool töötas ühes vahetuses, aga sellele vaatamata kees seal elu ja tegevus hommikust õhtuni - kaksteist tundi. Õhtupoolel toimusid ringide koosolekud, klaveri- ja viiulimängu tunnid; madalas väikeses saalis harjutasid käsipallurid, lugemistoas oli võimalik lugeda mitmesuguseid ajakirju ja ajalehti. Õpilastoas oli võimalik ette valmistada ka õppetunde, mida kasutasid eriti need, kelle korteriolud olid halvad. Klassides õpiti ülesantud klaveripalu. Kogu tegevus käis kindla plaani järgi, üks tegevus ei seganud teist. Ka pühapäevadel käis koolimajas töö. Selliselt muutuski kool seminaristidele nagu teiseks koduks. Õhtupoolikutel oli kohal küll ka korrapidaja-õpetaja, aga kord oli tematagi majas olemas.

Suvevaheaegadel tehti majale sanitaarremont, mille tõttu ruumid muutusid rõõmsamaks. Töötähe kasvas.

Seminari õu oli väga väike, kuid siiski oli võimalik rajada sinna võrkpalliväljak koos korvpalliväljakuga, samuti kaugushüppe kast. Publiku jaoks, jäid vabaks pla⁹nu- ja seinäääred. Aga õueski kasutati ära kõik võimalused kehalise tubliduse saavutamiseks. Talvel rajasime õue isegi uisutee. Väike ta oli, aga uiskudel seismise sai iga asjahuviline selgeks. Tihti oli raskusi veega liuvälja valamisel. Kooli kaev ei andnud vajalikul hul-

gal vett. Siis panime vihmaveetünnid kelkudele ja vedasime jaa-
mast vajaliku vee kohale. Agar uisutee kasutaja oli dir. J. Tork.
Tema oli õppinud iluuisutamist. Demonstreeris ka meile "poog-
nate võtmist".

Kevadel ja sügisel käis õues hoolas treening. Evald Kink
(VIII lennust) oli mitmekülgne sportlane. Tema harjutas hoole-
ga kaugus- ja kõrgushüpet. Tõukas ka kuuli. Oda- ja kettaheite
harjutusi meie õues ei saadud läbi viia. Kuulitõukega tegeles
Osvald Roots ja hiljem Johannes Simson. Need mehed olid tipp-
sportlased. Aga ka "väiksemad vennad" olid agaralt platsis.
Kitsast ruumist tingituna juhtus ka väiksemaid õnnetusi ja pa-
handusi. Kord jooksis Karl Praakli läbi kuuli lennujoonest.
Sai kuulilt löögi põlvele. Lonkas paar päeva; jalg paranes. Vol-
demar Loit jooksis kuuli alt läbi nii täpselt, et kuul sasis
pisut tema soengut. Osvald Rootsi tõukest "maandus" kuul kaevu-
pumba malmist väljalasketorule, see murdus maha. Minu viskest
tabas pall poiste tualettruumi akent, tegi endale paraja augu ja
lipsas ruumi. Kandsin juhtunust korrapidaja-õpetajale L. Robertile
ette. Kooli juhtkond meilt parandamist ei nõudnud. Minu tehtud
augu aknas jäädvustas klassikaaslane Artur Luning fotoplaadile,
pildistades meie koolimaja õue poolt. Minul on see foto alles.
Kaevule pandi uus pump, mis töötas paremini endisest. Katkise
klaasruudu asemele pandi plekist ruut, mille mõlemad pooled vär-
viti valgeks; seega muutusid need ruudud "pallikindlaks". Sügi-
sel proovis meist eelmise lennu noormees Jürgens oma taskunoa
headust sellega, et lõi plekist aknaruudusse paar auku. Need
ilutsesid aknas kuni maja hävimiseni sõjatules.

Seminari saal oli väike. Võrkpalli ja korvpalli sai seal

mängida "Väikeste piiridega". Aga mängiti ja harjutati, ning meie koondvõistkonnad olid koolidevahelises konkurentsisis arvestatavad vastased. Saali kasutasid klassid kindla graafiku järgi. Sageli ei saanud me vajaduse korral kooli palli kätte. Siis Juulius Nikluse algatusel panime rahad kokku ja ostsime sisekummi. Nahkest telliti kellegilt kingsepalt. See sai küll normaalsest pisut suurem ja lapergune oli ta pisut ka. Aga parem ikka, kui päris ilma. See oli esimene klasside "individuaalpall." Edaspidi oli igal klassil oma pall, mida aga vajaduse korral anti kasutada ka teistele klassidele ja ülekoolilisteks vajadusteks.

Klassivahelised käsipallivõistlused viidi läbi kooli saalis või õues, ja nad tekitasid kogu koolis "suurvõistluste õhkkonna." Igal klassil oli oma "laulukoor" oma mehi ergutamas. "Oma laulukoori" võimsus kasvas poolehoidjate arvel teistest klassidest. Meenub lugu 1925. a. kevadistelt võrkpallivõistlustelt. Võistlus toimus õues. Vastamisi olid meie klassi (III kl.) ja IV klassi poisid. Võistlus oli pingeline, "laulukoorid" hõiskasid. Seal ilmus maja nurga tagant hoovi abiturient Evald Villard, püha viha täis ja hakkas õuelolijaid hurjutama: "Karjute nagu metslased. Aia tänavale kostab teie metsik kisa. Kultiveerite siin oma loomalikke instinkte. Ärge teotage end!" ütles ja läks. Võistlused jätkusid. Kisa oli pisut vähem. Tulemusi ei mäleta.

Evald Villard ja veel mõned tema lennukaaslased kuulusid tookordse intelligentsi sellesse ossa, kes eitasid rekordsporti ja kehalisi harjutusi. Mina ei näinud teda kunagi ka tantsukursustel, kuigi neid korraldati koolis igal talvel. Need inimesed

kinntasid: "Iga tugevakasvuline lurjus võib saata kuuli kauge-
male haritlasest. Sinna juurde pole pead tarvis." Seminari õpe-
tajaist Marta Kasik ei vaadanud ka sportlaste peale hea pilguga.
Kord klaverimängu tunnis esitas Juulius Niklus oma sõrmeharju-
tuse mitte küllaldase voolavusega. Õpetaja Kasik kviteeris se-
da märkusega: "Niklus, ega klaverimäng ole kuulitõukamine."

Sport ja kehakultuur oli seminari õpilaste hulgas au sees,
eriti poiste hulgas, ja saavutati ka tolle aja kohta häid tule-
musi. Innustajaks oli kindlasti võimlemisõpetaja Gustav Kalkun.
Minu arusaamise järgi oli ta parim võimlemise õpetaja Tartus,
seda juba oma kehaliste omaduste poolest. Seminari astusime
enamikus kohmakate maapoistena, kuid kooli lõpetasime hea rühiga
karastatud noorukitena, kellele ei olnud raskuseks sõjaväemahv
sundajateenistuses, keda ei ~~kohutanud~~ edaspidistel töökohtade
otsimistel kümnete kilomeetripikkused jalgsirännakud. Seminaril
oli mõningane hulk suuski ja uiske, mida laenutati spordiringi
liikmetele. Kooli uiskudega õppisin ka mina uisutama. Seminaris-
tidel oli võimalik tasuta pääseda spordiselts "Kalevi" uisutee-
le (praegusel Tartu Riikliku Ülikooli staadionil), isegi muusi-
ka õhtutele. Seda võimalust kasutasime sageli. See võimaldas mei-
le ju otstarbekat vaba aja veetmist. Ka suuski kasutasime sageli.
Heinrich Baueriga käisime sageli Tähtvere mäel ja Toomeorus suu-
satamismõnusid nautimas. Rekordspordiks minu võimed ei ulatunud.

Seminari saali kasutati väga sageli ka meie vaimseks aren-
damiseks. Siin peeti klassi- ja koolipeod, siin toimusid üldtun-
nid, siin viidi läbi tantsutunnid meie seltskondliku käitumise
lihvimiseks ja kirjalikud eksamid.

Kuidagi ei saa jätta mõne sõnaga jutustamata meie pidudest.

Need olid üritused, mis avaldasid suurt mõju seminaripere ühistunde tekkimisele. Siis oli sõna "kollektiiv" tundmata. Meil oli seminaripere, ja kui kasutada praegust moodsat väljendust, siis see oli tugev kollektiiv. Meil olid üldpeod, mille korraldamisest võttis osa kogu koolipere, ja klasside peod, kui klassi koosseisus oli jõudusid, kes suutsid külalistele midagi pakkuda. Suuremaid üldpidusid oli õppeaasta jooksul tavaliselt kaks: jõuluõhtu ja seminari aastapäeva pidu. Viimane peeti tavaliselt "Vanemuise" saalis, kuna kooliruumid ei mahutanud peoliste hulka.

Oodatud sündmus oli seminaris jõulupidu. Peokava koosnes sõnalis-muusikalisest osast, jõuluvana külaskäigust ja tantsust. Muusikalises osas esitati koorilaule, orkestripalasisid ja vokaal- ning instrumentaalpalasisid. Olid ju seminaristid 99% tublid muusikainimesed. Solistidena esinesid Hugo Zirnask lauludega ja ka tšellol; Magda Ratassepp ja Elfriede Põvvat viiulil, Eduard Tubin, Valve Ratassepp ja ka Julius Rosin klaveril. Deklamaatorina oli asendamatu Karl Ader, oodatud olid ka Eduard Looga ja Eduard Pütsepa esinemised deklamaatorina. Tütarlastest oli hea deklameerija Paula Puusepp. Näitlejana tõusid teistest peajagu kõrgemale Eduard Looga, vennad Zirnaskid, vennad Lepikud ja Karl Lipping, tütarlastest on meelde jäänud Paula Puusepp. Näidenditena esitati Lutsu ja Vilde teoseid ja ka tõlkeid. Ettekanded olid head ja tekitsid üleva meeleolu. Vahepeal oli saabunud jõuluvana, kellena esines ikka direktor Juhan Tork. Ei ole ma oma elu kestel näinud paremat jõulumehe asetäitjat. Jõulupidu lõppes alati tantsuga, väljaarvatud 19²⁷/28. õppeaastal. Siis oli meil inspektoriks Marta Kasik, kes esines

meie arusaamise järgi isevalitsejana. Õpilaste poolt anti tal-
le nimeks "Katariina". Tema leidis, et "kuidas see kõlbab, et
jõulupeol tantsitakse; pealegi ei ole varem tantsitud." Tema oli
uus inimene meie peres. Aga et ta julges kinnitada, nagu poleks
kunagi varem tantsitud, tekitas pahameelt. Meie klass, (olüme
abituriendid), otsustas jõuluõhtust mitte osa võtta. Klassiva-
nem teatas otsuse Peplerisse (meie klassi asukoht oli Laias tä-
navas). Kasik sõitis kohe meie juurde. Siis sejuhatuseks oli kü-
simus: "Miks teie ei võta osa jõuluõhtust?" Meie vastus Kliiman-
di (õpilasvanem) suu läbi: "Õpetajad valetavad. Varem on meil
kõik jõuluõhtud olnud tantsuga." Kasik oma järsu ja käskiva too-
niga ei saavutanud tulemusi. Sõitis tagasi ja siis saabus uus
saadik, Erich Jaanvärk. Saime Seminari Algkoolilt kutse tulla
nende jõuluõhtule. Jaanvärk osava diplomandina ja hea pedagoog-
gina saavutas kokkuleppe: Enne käime Algkooli jõuluõhtul, sel-
le järele läheme oma kooli jõulupeole. Meie klassi osavõtt peost
oli väga vajalik, sest meilt oli üksteistkümmend õpilast orkest-
ri koosseisus ja meie Kliimand oli õpilasvanem. Peale selle oli
meie inimestel muid ettekandeid. Pidulik õhtu möödus surutud
meeleolus, rõõmu oli vähe. Pärast jõuluvana külaskäiku avas Nik-
lus kodunt kaasavõetud kiriku lauluraamatu, istus saalinurka ja
hakkas koraali laulma. Direktor lõi lauluraamatu kinni ja lõpe-
tas laulud. Vaikselt mindi koju. Erilise komplikatsioone ei tek-
kinud. Mind imestas asjaolu, et direktor ja ka Jaanvärk lasksid
Kasikul oma tahte läbi viia ja rikkuda meie kooli traditsioone.

Iga klass korraldas õppeaasta kestel teeõhtu ja kui oli
vastavaid jõudusid, ka peoõhtu kogu seminariperele. Need oli üri-
tused, millel oli suur tähtsus meie valitud elukutse seisukohalt;

nad andsid meile "seltskondliku lihvi" ning kummutasid teiste koolide õpilaste vaate, mille järgi seminaristid pidid olema "mühakad."

Suuremad pidustused toimusid 1928. a. kevadel Seminari 100. aastapäeva puhul. Need kestsid mitu päeva ja tõid kokku kooli vilistlasi kogu maalt, nende hulgas ka hariduselu juhte. Saabus kohale ka kõrges vanuses veneaegse seminari direktor. Pidustuste ettevalmistused haarasid kogu seminari peret, kaasa arvatud algkool. Mina kuulusin näituse toimkonda, kelle tööpõld oli algkooli majas, kõrgemaks komandöriks oli õpet. Karl Merilaid. Tööd oli palju. Magamisaeg oli kahanenud 3-4 tunniks ööpäevas. Kui lõpuks eksponaadid olid kohale paigutatud ja näitus avamiseks valmis, selgus, millist tohutut tööd oli tehtud seminari ja algkooli seinte vahel. Korrapidajana näitusruumides viibides oli heameel kuulda külastajate rahulolevaid märkusi tehtu üle.

Mõlemad koolimajad olid öösel ilustatud tuledega. Algkooli rõdu äärelle olid paigutatud küünlad savipotikestes. Rõdule oli paigutatud ka lipp. Tuulekeerises tõmbas lipp ühe küünlapotikese maha ja otse mööduvale naisele pähe. Appirutanud meeskodanik tuli püha viha täis kohe majja väga tigidana, seletades, et me tapvat inimesi. Mina ei osanud midagi ette võtta. Samas saabus õpet. Jaan Masa. Tema arvas: "Pahandamise asemel anname õnnetule arstiabi. Tellis kohe voorimehe ja sõidutas vigastatu Toomemäe haiglasse. Haav kuulunud kergete liiki. Kooliarst dr. R. Tamm tähendas hiljem: "Tuleb alati silmas pidada ühiskondliku tervishoiu nõudeid. Sama ohtlikud on ka kõikuvad ja logisevad ärisilidid." /Seminari 100. aastapäeva pidustustest on pikem artikkel "Seminari albumis." /

Seminari saalis korraldati ka "üldtunde", mis tavaliselt kestsid mitu tundi. Üldtundides arutati mitmesuguseid küsimusi, mida õppetundides ei käsitletud, kuid mille teadmine tulevasele õpetajale vajalik oli: karskus-kasvatustöö, suhtumine skautlusesse, haridusministeeriumi "Juhendid õppivale noorsoole", jne. Üldtunnis demonstreeris ka kaupluse "Kapsi ja Co" esindaja meile tolmuimejat, mis oli tol korral meie maal uudisesemeks.

Seminari õpilastel tuli väga palju joosta põhjusel, et töö toimus mitmes kohas.- Füüsikakabinett ja võimla olid Laias tänavas; samal tänaval asuvas algkoolis toimusid praktikatunnid. Et mitte seal toimuvasse tundidesse hiljaks jääda, siis lõpetati eelmine tund 5 minutit varem. Selleks anti eelkell. Ümberkolimine toimus igasuguse ilmaga. Tagasiteel toimus sageli võimete proov: joostes püüdsid poisid jõuda Laiast tänavast (praegu Mitsurini tn.) üles Toomemäele. Viimased meetrid olid kõige raskemad, põlved võttis nõrgaks, aga nii mõnigi kord saavutasime eesmärgi. Jooksime nooremate klasside õpilastena. 5. ja 6. klassi õpilased jooksid väga harva, nende soliidne seisund ei sobinud kokku jooksmisega tänaval.

Õpilaste omavaheline suhtumine oli sõbralik. Tunti end ühise pere liikmeina. Loomulik oli, et nooremad tundsid vanemaid, aga ka vanemate klasside õpilased tundsid nooremaid. Oli kujunenud kombeks, et kooli vilistlased külastasid oma kooli, eriti püdulikel juhtudel. Ühine eesmärk ja küllalt pikk ühine ettevalmistusaeg loiid tihedad sidemed õpilaste vahel, mis valdavas enamuses ei katkenud ka edaspidises elus. Tihe koostöö aitas paljudel leida õige seisukoha elus erakondade vahelise võitluse keerises .

Kui meie klass - IX lend - jõudis lõpule eluks ettevalmistamisega seminaris, tegime otsuseks: tuleme kokku viie aasta pärast. Alguses ei olnud kogemusi kokkutulekute organiseerimisel, millest tingituna osavõtt oli väikesearvuline. Esimene kogu lennu allesolevat koosseisu haarav kokkutulek toimus 1958. aastal, kui möödus 30 aastat Seminari lõpetamisest. Kokkutuleku peamine organiseerija oli lennukaaslane Ernst Põltsama. Kokku tulid kõik, kes elasid Eestis. Väljaspool asuvad lennukaaslased olid informeeritud kirja teel. Õpetajaist olid saabunud kauaaegne seminari inspektor Erich Jaanvärk ja meie esimene klassijuhataja Priidu Puusepp. Leidsime üles ka kauaaegse Seminari Algkooli kooliteenija-majahoidja Aleksandersoni koos abikaasaga. Kokkutulek toimus meie viimases klassiruumis Mitsurini tän. 28 (end. Lai tän.). Ühises teelauas meenutati nooruspäevi, tutvusime üksteise tööga uues ühiskonnas, uurisime eluadra künnivagusid oma kaaslaste nägudel. Oleme ju kõik üle elanud raskeid füüsilisi ja hingelisi vapustusi. Mälestasime surma läbi lahkunud lennukaaslast. Eesti Raadio kaudu tervitasime oma kauaaegset klassijuhatajat August Kiissi, kes elas kaugel võõrsil.

Laulumehed esitasid vanu ja uusi laule. Lõpuks tundsimme, et me polegi veel vanad, et meil on veel küllalt jõudu töötamiseks rahva heaks.

Praegu oleme kõik pensioniikka jõudnud. Kokkutulekud toimuvad tihedamini, millest võetakse osa vastavalt tervislikule seisukorrale. Kokkutulekute ajal oleme korraldanud ekskursioone mööda kodumaad. Käisime Paunvere poiste-tüdrukute mail, tutvusime Vargamäe kangete meeste koduga; korduvalt oleme külastanud Haapsalu linna, matkanud oleme Ungri krahvi radadel Hiiumaal, kuula-

nud seletusi Aino Kalda maja-muuseumis Kassaril. Tutvunud oleme Matsalu linnuriigiga ja kuulanud ettekannet Tõravere observatooriumis; visanud õnge Emajõe Uulas ja maitsenud uhaad Võrtsjärve Tondisaarel. Oleme külastanud Eesti juubelilaulupidu, rahvatantsupidu; külastanud meie vaimusuuruste viimseid puhkepaiku Metsakalmistul. Ja kava jätkub kuni tervis ja aastad lubavad.

Nüüd on sobiv moment rääkida ka seminaris korraldatud ekskursioonidest. Igale kevadel võeti ette klasside kaupa pikemaid või lühemaid ekskursioone mööda kodumaad. Meie lennu esimene ekskursioon viis meid Otepäele. Rongiga sõitsime Paluperra (siis Pritsu), sealt jalgsi Otepäele - 14 km. Esimesel päeval tutvusime Otepäe lähema ümbrusega. Käisime Linnamäel. Ei uskunud, et seal vanadest kindluseehitustest midagi näha ei olnud. Ainult kaevu ase oli tunda. Teisel päeval läksime Pühajärvele. Saime talust üsna suure paadi - nobedamad olid üüripaadid juba ära näpanud. Käisime Sõsarsaarel. Tagasitulekuks suurenes meie paadi koormus kahe klassikaaslase võrra, kes olid omast paadist saarele maha jäänud. Tuul oli tugevnenud, lainetus kõigutas paati, ja natuke surus hirmu põue. Käisime Hobusemäel. Osa meie perest tegi ringi ümber Pühajärve. Kohtusime Pühajärve mõisas. Sealt suundusime otseteed Pälupera tee. Teeäärsele Tammaru tallu pöörasime sisse. Pererahvas oli väga lahke. Meie tellimise peale keedeti meile suure paja täis odrajahu kõrti, mis kõigile väga maitses. Minu meelest ei võetud selle lõuna eest raha. Ekskursioonijuht Aleksander Lange pildistas meid koos pererähvaga ja peremeest koos tema lemmikute-hobustega, millest fotod said ka pererahvas. Meie laulurahvas andis lõpuks võõrustajatele väi-

kese kontserdi, mis lõppes "Tuljakuga". Seda laulu kuulsid nad esimest korda, ja nagu näha, meeldis ta neile väga.

II klassis korraldatud ekskursioonist, mis toimus Võrru ja Petserisse, mina osa ei võtnud, sest kulud olid mu rahakoti jaoks suured.

III klassis korraldasime reisi Rakverre-Kundasse-Toolsele. Külastasime Rakvere Õpetajate Seminari. Seal ka ööbisime. Rakvere Seminar oli oma ruumide poolest meist kaugelt ees. Ei olnud varem näinudki nii ilusat ja ruumikat koolimaja. Majad asusid tol korral linnast väljas, õhk puhas ja töötamist ei seganud tänavamüra, nagu meil. Õpilaste kasutuses olid head internaadiruumid, ka osa õpetajate korterid olid kooli juures. Käisime Vallimäel ja kuulsas Rakvere tammikus, astusime sisse ka Rakvere "teatrisse" ja selle aeda. Kundasse sõitsime rongiga, mis koosnes reisijateveoks kohandatud kaubavaguneist. Kundas nägime tsemendi tootmist (praeguses vanas vabrikus), ja paljud meist nägid esimest korda merd. Toolsele rändasime jalgsi. Toolse lossi varemete juures asus piirivalvepunkt. Samas oli ka tuule kiirusemõõtja. Tüdrukud ajasid juttu piirivalvuritega, aga mina kuulasin vana randlase-meremehe juttu meresõitudest. Parajasti sõitis mereseljal suur purjekas. Selle kohta lausus rannamees: "Ta laseb Kotkast Tallinnasse. Aga ta lask valusaste, tuul on kolmveerand takast." Kus me teise öö mööda saatsime, ei mäleta kindlasti. Koduteel tegime peatuse Tapal. Spordipoisid olid saanud Tapa gümnaasiumi poisid nõusse ja organiseerisid võrkpallivõistluse. Võrguna kasutasid nad paraja pikkusega kalavõrku. Meie poisid olid Tapa poistest palju kangemad mängumehed, Bauer ja Niklus tegid tugevaid ründelööke, mille üle imestas nende võimlemisõpetaja (naine): "Teie poisid löövad palli väga kõvasti

maha." Muidugi meie poisid võitsid. Kaotuse pärast olid seal-
sed poisid meie peale üsna pahased ja meil kadus tahtmine ale-
viga tutvumiseks. Ülejäänud peatuse aja saatsime mööda vagunis.
Aga Tapa poisid nägid ka pisut tõsisemat pallimängu. Sellest
ekskursioonist tegime Arnold Puki algatusel ja juhtimisel üsna
koguka kirjaliku kokkuvõtte. Kus see raamat praegu on, ei tea.
Mõned pildid mul sellest sõidust on. Fotograafina tegutses Alek-
sander Lepik.

Kus käidi IV ja V klassi kevadel, seda ma ei tea, sest jäl-
legi ei saanud ma neist osa võtta. Aga suurema ja meeldejääva-
ma ekskursiooni võtsime ette abiturientidena 1928.a. kevadel.
Käisime Helsingis, kus viibisime kolm päeva. Kuupäevi ei mäleta,
sest ei olnud kombeks matkapäevikut pidada. Sellest sõidust on
mul säilinud paar fotot osavõtjaist ja pilte Helsingist. Sellest
ekskursioonist võtsid osa kõik tüdrukud, aga poistest jäid ko-
ju Eduard Nigol, Julius Rosin ja Ernst Põltsama. Põltsama pas-
siga käis Helsingis Voldemar Kliimand. Kliimandil oli see häda,
et pidi pärast kooli lõpetamist minema sõjaväkke aega teenima.
Komisjonis võeti temalt isikutunnistus (pass) ära. Ja seepärast
laenas ta Põltsamaalt passi. Häda mingisugust ei juhtunud, ai-
nult Tallinnas laevale minnes ütles ta algul oma õige nime (har-
jumuse asi!). Väike viperus juhtus Juhan Jurakuga (~~Ra~~iestega).
Otse tema ees sai laevale lubatavate inimeste kontingent täis,
laevale pääs suleti ja Juhan jäi kai äärel seisma koos oma kohv-
riga. Aga laevamehed seletasid kohe, et Juhan tuuakse hommikul
luksusaurikuga "Ebba Munk" järele, tuldagu ainult sadamasse
vastu. Ja nii ka oli. Juhanil jäi ainult Korkessaare loomaaias
käimata. Meie sõitsime ratasaurik "Kunglaga". Ülesõit kestis kogu

öö. Tugev vastutuul tekitas üsna kõrge lainetuse, laev kõikus tublisti ja merehaigeid oli rohkesti. Eriti raskesti haige oli õpetaja Marta Kasik, lamas all kajutis pingil üsna haletsusväärsena. Nopasson-Aarma tegi temast üsna õnnestunud pastellmaali, viimistles seda Helsingis ja esitas siis Kasikule. Kasik vaatas teost ilmega, nagu ei usuks, et tema sellel pildil on. Õpetajatest olid kaasas veel August Kiiss, Jaan Masa, Aleksander Lange (meie keelemees ja fotograaf), Elmar Martinson (Araste) ja J.Virkhaus. Reisibüroos Tallinnas vahetati igale ekskursandile 1000 eesti marka soome valuutaks. Saime umbes 100 soome marka.

Sissesõit Helsingi sadamasse toimus hommikul päevavalges. Püsiva mulje jättis sõit skäärides. Ajuti tundus sõidutee kalju- saarte vahel Emajõe laiusena. Sadamas olid meil vastas Helsingi Ülikoolis õppivad soome noored õpetaja-kandidaadid (ainult naispere). Tollihoones koolinoorte kohvreid ei soritud. Küll aga revideeriti sama laevaga saabunud Tallinna Rahvaülikooli Seltsi inimeste kohvreid. Üks mees jäi ilma "kõhurohuks" kaasa võetud kahest "Viru valge" pudelist. Soomes kehtis siis keeluseadus.

Korterisse viidi meid Tehtankatu tänavale koolimajja, meespere võimlasse ja naispere teisele korrusele koos Tallinna Kubu gümnaasiumi tütarlastega. Korter oli hea, trammipeatus otse koolimaja ees.

Helsingi oli esimene suurlinn, mida ma oma elus nägin. Muljed ja mälestused on püsinud tänaseni. Olen hellitanud lootust, et saaks näha ka tänapäeva Helsingit. Aga vist see lootus ei täitu. Sõiduloa saamine olla küllalt keeruline ja mina tava-

lise, ilma eriliste teeneteta inimesena ei ole sõandanud seda taotlema hakata. Meil oli üldiselt teada, et Helsingi on väga puhas linn. Oma silm nägi, et see vastab tõele. Imestunult vaatasid soomlased meie kaht suitsumeest, kui need suitsukonid rentsilise viskasid. Külastasime Soome kunstimuuseumi "Ateneumit"; Soome Rahvamuuseumi (Suomen ~~K~~amalismuseo); see oli meie Eesti Rahva Muuseumiga võrreldes suurepärane asutus muuseumi jaoks ehitatud hiigelmajas suurepärase halliga, millest eriti meelde jäid Gallen-Kallela laemaalid. Helsingi Rahvusteatrisse toodi meile priipääsmed "Parvepoiste" etendusele. Olin seni käinud ainult "Vanemuises". Võrdlema ei hakkagi. Käisime ka Helsingi raudteajaamas, mille kohal üle linna nähtav kellatorn. Korkessaare loomaaeda tuli sõita laevaga. Saar on kaljumürakas Helsingi lahes, kus loomade raudpuurid on kinnitatud kivisse. Jalgsi läksime Seurasaare Vabaõhumuuseumi. See oli juba siis hästi korraldatud, külastajaid palju (Muide: meie vabaõhumuuseumi külastajate hulgas Rocca al Mares olevat praegu soomlasi rohkem kui eestlasi). Trammiga sõitsime Lappinlahti surnuaiale. Seal nägin ja tundsin soomlaste sügavat austust lahkunud omakste vastu. Välisilme: korralikkuse eeskuj. Meie Tallinna Metsakalmistu on viimastel aastatel üldilmelt langenud maitsevaeste hauamärkide paigutamise tõttu. Helsingi Tuletõrjemaja tornist saime heita pilgu üle kogu linna. Ehitused enamuses graniidist.

Linnas liikudes torkas silma mänguväljakute rohkus. Töölised kasutasid lõunavaheaega sportimiseks, mängiti tavaliselt pesapalli.

Väga mõjuv oli Kaivopuistol asuv "Merehädalise" monument. Pidi sümboliseerima appihüüdu tsaari venestamisepoliitika vastu.

Samuti mõjuv oli Runebergi monument Esplanaadil.

Palju raha kulutasime apelsiinide ja ka banaanide ostmiseks. Need olid äärmiselt odavad, sest puuviljad toodi Soomesisse tollivabalt ja neid osteti üldse väga palju. Turul oli neid müügilaudadel virnadena. Olgu tähendatud, et meie Soomes viibimise ajal ka meie Riigikogu oli kaotanud apelsiinidelt tollimaksu ja me võisime kaasatoodud tsitrusviljad vabalt koju tuua.

Helsingi koolinoored korraldasid Eesti koolinoortele piduliku vastuvõtu. Seal saime proovida kuulsat soome kohvi. Oli tõesti maitsev. Viisakus nõudis, et järjest ei sobi rohkem juua kui kaks tassi. Vahepeal organiseeriti kogu seltskonnaga mängu. Tants ei paistnud koolinoorte hulgas populaarne olevat. Seal nägin ja mängisin kaasa meil hiljem tuntud mängu "Üks ühte, kaks ühte...".

Soomlased olid oma külaliste vastu väga tähelepanelikud. Esimest korda trammis minnes tegi konduktor kohe selgeks, et kui ostate terve piletiraamatu korraga, siis tuleb sõit märksa odavam. Seda võimalust kasutasime kogu sealviibimise ajal. Kord oli konduktor hakanud Jaan Masad trammist välja ajama. Tema näidanud oma pileti ette, aga siis näidanud konduktor läbi akna paistvale majale. Siis oli Jaan Masal kohe selge olnud kogu lugu: ta oleks korterist mööda sõitnud.

Keeleline viperus juhtus meil Helsingi Zooloogiamuuseumis.

Kulliliste osakonnas leidsime tuttavaid linde ja nimetasime neid. Meie saatjad tütarlapsed aga olid järsku kadunud. Siis tuli Aleksander Lange ja ütles: "Ärge kasutage tolle linnu eestikeelset nime, too on soome keeles rumal sõna. Ütelge "haukas"."

Tagasisõidul oli meri vaikne. Rahvas enamikus väsinud ja

puhkasid. Arnold Pukiga seisime laevaninas ja ootasime, millal hakkavad paistma Tallinna tuled. Tahtsime koju. Rongis Tartu poole sõites oli tuju halb: väljas tibutas vihma, Helsingis einetasin viimast korda, aga raha oli otsas; kuid kaasatoodud apelsiinid olid mõeldud koduste jaoks, neid puutuda ei tohtinud. See oli minu iseloomukindluse proov, mille ausalt ja edukalt läbi viisin.

Enne Helsingisse sõitu oli meil üks päev aega Tallinna jaoks. Tähtsam ettevõtmine oli Riigikogu koosoleku külastamine. Kohad saime rõdule. Sealt nägime ja kuulsime seaduste tegemist. Meelde on jäänud ühe küsimuse arutamine: Konstantin Pätsi kasutuses oleva maa (vist Kose-Lükatil) viimine "Popsiseaduse" alla, mida toetasid parempoolsed erakonnad eesotsas põllumeestekoguga. "Popsiseadus" võimaldanuks maakasutamise väga odavalt. Vastasleer tõendas, et see maatükk on suurem "Popsiseaduse" alla kuuluvast maksimumist. Üks üsna pikka kasvu pooldaja aga tõendas, et see on ju väike maalapike. Seepeale kuuldus vastasleerist: "Teie vaatate kõrgelt, siis paistab muidugi väike."

Nooremates klassides toimus klassikursuse lõpetamine aastahinnete ja kontrolltööde (klassitööde) tulemuste järgi. Kui (aine) õppeaine kursus lõppes, siis korraldati eksam kogu aine ulatuses. See toimus enamikus IV või V klassis. Suulised eksamid toimusid suurema pidulikkuseta ja nendest ei ole erilisi mälestusi jäänud. Eksamitel olin ma alati väga rahulik, seepärast mul^{neid} ei äpardunud. Hästi on mees saksa keele ja matemaatika kirjalikud eksamid. Saksa keeles oli meil olnud viimastel aastatel maadlemist. Kuni neljanda klassini (incl.) oli meil saksa keele õpetajaks Leontine Robert. Õppisime saksa kirjan-

duse ajalugu, lugesime klassikute teoseid, aga grammatika osas jäi ettevalmistus minu arvates puudulikuks. Siis juhtuski, et 5.klassis õpetaja Mathilde Böttcherile ei osanud meist paljud enam rahuldavalt kirjalikke ülesandeid täita, eriti poisid. Võtsime eratunde. Kevadel tuli kirjalik eksam saksa keeles. Teadsime, et antakse valida kolm teemat. Arvasime, et, arvestades meie tulevast elukutset, mõni teemadest võib olla pedagoogiline. Talvel töötasime klassitundides põhjalikult läbi Gotfried Kelleri "Kleider machen Leute," milles Keller avaldab oma pedagoogilisi vaateid. Tuletasime teema "Kellers pädagogische Ansichten", töötasime igaüks teema läbi, lasksime H.Reimannil läbi vaadata ja keeleliselt parandada ja täiendasime siis teiste töödega võrreldes igaüks oma ning õppisime selgeks. Igaks juhuks otsustasime enne eksamit Mathildet külastada: vahest ehk annab oma huvidest aimu teemadest. Tema "Privatwohnung" oli "Mühlenstraße neunundzwanzig Numero eins." Ei olnud kodus. Jäime Veski tänavale ootama. Tuligi Hetseli tänavat mööda Toomeorust üles. Läksime kolme- või neljakesi talle vastu, tervitasime. Ta kohkus alul väga, aga kui meid ära tundis, hakkas naerma ja seletas, et ta arvanud meid sulipoisteks, kes tahavad talle kallale tungida. Esitasime oma suure soovi. Vaatas meile otse ja ütles: "Lest nochmal "Kleider machen Leute" durch. Mehr kann ich nichts. Aufwiedersehen!" Ja läks. Meie arvasime, et oleme õieti ette valmistanud. Õppisime veel ja pidasime eriti silmas grammatikavorme.

Järgmisel päeval kogunesime saali, kuhu oli paigutatud 26 pinki meetriliste vahedega. Eksamikomisjoni esimees direktor J.Tork kirjutas teemad tahvlile. Esimene oli mingi kirjanduslik teema, sõnastust ei mäleta; teine: "Kellers pädagogische

Ansichten" ja kolmas: "Ein Erlebnis" . Meie "tabamus" oli suu-
sepärane. Kuid mina ei julgenud "tabamust" kasutada, arvasin,
et nüüd kirjutame kõik üht ja sama teemat. Valisin viimase.
Kirjutasin sellest, kuidas mul tekkis mõte astuda Seminari, oma
ja vanemate meeleolust sisseastumiseksamite eduka sooritamise
puhul ja pisut ka tulevikust, kui lõpetan kooli. Õpetaja Bött-
cher parandas äraantud töödest osa samas saalis klaverikaanel.
Minu töös oli üks grammatikaviga. Tööd olid üldiselt õnnestunud.
Selgus, et oli kirjutatud kõikidele teemadele. Tüdrukud olid
üldse tugevad saksa keeles. Õpetajal oli muidugi heameel.

Nüüd järgnes meil kaks vaba päeva suulise ajalooeksami
eel. Aga järgmisel päeval kutsus direktor meid kõiki koolimajja
virgatsite kaudu. Kogunesime oma klassi. Direktor vabandas, et
segas meie vaba päeva, jätkates: "Täna teeme ühe väikese töö
pedagoogikast. Aga kuna teie eile saksa keele eksami hästi tegi-
te, siis tehke see töö saksa keeles." Tahvlile kirjutas ta tee-
ma "Als ich noch die Volksschule besuchte." Oli kohe selge, et
meid kahtlustati. Alul ei mõistnud millestki alustada, aga siis
äkki välgatas. Õpetaja Kampmann laskis meil kord teha naljasi-
sulise kirjandi. Teema valis igaüks vabalt. Mina kirjutasin tee-
mal "Kuidas ma omale kuulsa nime sain" sellest, kuidas minu
hüüdnimeks algkoolis sai Sineus. Töö õnnestus, õpetaja laskis
selle klassis ette lugeda. Sobival juhul tõlkisin ma selle saksa
keelde. Õpetaja Böttcher märkis vead ära, kirjutasin parandatud ku-
jul ümber ja õppisin selgeks. See sobis praegusel juhul. Vigu enda
arvates ei pidanud esinema. Millest keegi kirjutas, sellest me ühi-
selt ei rääkinud. Ka ei näinud me neid töid üldse ega saanud teada

nende eest saadud hindeid. Küllap nad rahuldasiid direktorit.

Matemaatika kirjalik eksam toimus samas olukorras saalis. Enne organiseerisime nõrgemate jaoks "omaabi" süsteemi: iga tulevama matemaatiku mõjupiirkonda paigutati mõni nõrgem "vend" või "õde", kelle eest tuli tal "hoolitseda". Teemaks oli pöördkeha ruumala arvutamine. Pöördkeha tekkis võrdhaarse kolmnurga pöörlemisel ümber tipunurga. Missugused elemendid olid antud, seda ei mäleta. Pidime tundma trigonomeetria ja stereomeetria valemteid, muidugi aritmeetika tehteid ka, oskama kasutada logaritmi tabelit; õigest otsast alustada oli ülesanne kergesti lahendatav. Minu "hoolealused" välisabi ei vajanud. Tööga tulid kõik toime.

Kuuendas klassis oli meil raskeks eksamiks haridusministeeriumi poolt antud teemale nn. küpsustöö kirjutamine. Sel kevadel lükati tähtpäev edasi, kuna kuulu järgi olevat Valgas teema enne eksameid teatavaks saanud. Edasilükkamise telegramm toodi seminarile meie juubelipeo viimasel õhtul. Kava kohaselt oleksime pidanud järgmisel hommikul pärast mitmepäevast pidustemist asuma küpsuseksami sooritamisele. Selpuhul olime küll tõesti rõõmsad. Missugused teemad lõpuks saabusid, millest ma kirjutasin, sellest kõigest ei mäleta ma huvitaval kombel midagi.

Ka lõpuaktusest ei mäleta ma suurt midagi. Õpetajate sõnavõttudest ei ole meeles midagi. Meie esindajana pidas aktuse kõne August Enno. Tema kõnel ei paistnud lõppu tulevatki. Õpetaja Merilaid näitas talle mitu korda kella, aga Kusti muudkui kõneles. Sisu oli puht pedagoogiline. Pärast arvas keegi meie seast, et direktor ei lasknud vist pedagoogikaeksamil Ennol ennast tühjaks rääkida, nüüd ta tegi puudujäägi mitmekordselt

tasa. Kui lõpuks tunnistuse kätte sain, lisaks veel lilled ning seejärel õpetajatel tänutäheks kätt surusin, siis tundsin, et olen saavutanud oma suure eesmärgi, et mind on vastu võetud õpetajatepere liikmeks. Aga rõõmu saavutatule üle segas teadmine, et tuleval talvel ei ole ma enam seminari pere liige.

Õpetajaid oli meil palju. Kõigist neist ei suuda muidugi kirjutada. Seepärast piirdun mõne üksiku äramärkimisega arvestades isiklikku sümpaatiat või õpetaja iseärasusi, mida õpilased kergesti märkavad.

Direktor Juhan Tork oli minu meelest hea pedagoog, kes, Erich Jaanvärgi arvamise järele "oskas" leida koolile häid õpetajaid. Teda solvas hingepõhjani inimlik väiklus ja närusus. Ta jagas meile iseseisvaid ülesandeid pedagoogiliste teemade läbitöötamiseks. Kirjandust saime sageli tema väga rikkalikust raamatukogust. Mäletan kuidas käisin tema pool kirjandust saamas. Ta määras kindlaks aja, millal on kodus valmis raamatuid andma. Läksin tema poole, tuletasin meelde oma teema. Esimene teema oli mul töökasvatusalane. Kõige enne pani ta lauale Gaudig'i "Freie geistige Arbeit". Mõtles natukene ja hakkas siis veel raamatuid lauale laduma. Neid kogus hea virn. Minul hakkas nahk niiskeks tõmbuma: millal ma nad läbi töotan. Direktor uuris ise neid, sorteeris oma tubli pool tundi. Lõpuks lahenes kõik soodsalt: soovitas võtta ainult selle kõige esimese. Et ma esimest korda tema majas viibisin, siis näitas ta oma hiljutivalminud maja põhjalikult. Eriti vaimustatud oli ta vannitoa vee-soojendamise seadeldisest; andis juhiseid, kuidas tapetseerida kõrget või madalat tuba. Käisin veel kord tema käest kirjandust saamas. Jällegi kordus sama võtte, ainult korteriga tutvumine jäi ära. Hea mälestus on mul jäänud direktor Juhan Torgist.

Erich Jaanvärk oli tubli pedagoog, õpilaste seas tuntud nõudliku õpetajana. Saksa keele eksami eel kahetsesin, et tema meile seda ainet ei õpetanud, oleks palju vähem närveerimist olnud. Organisaatorina oli ta hea. Oli tunne, et oma tööd teeb ta hästi, peame ise ka nii tegema. Meile õpetas ta ainult vööörkeele metoodikat, juhatas saksa keele praktikatundide andmist.

Priidu (Friedrich) Puusepp saabus Tartu Õpetajate Seminari üheaegselt meiega. Oli esimesel ja teisel õppeaastal meie klassijuhataja, õpetas eesti keelt ja ka maateadust. Tema armastas palju rääkida endast, oma edusammudest töös eesti keele alal. Sageli kulus tal sellisteks vestlusteks suurem osa õppetunnist. Meile oli see huvitav, ja sageli ka lõbus, aga grammatikareeglid tulid selgeks teha endale hiljem tegelikus töös. Ta laskis meil tavaliselt koostada lauseid mõne "lõksu" selgitamiseks. Lauseid kasutas ta mõningal määral oma "Keeleliste harjutuste" koostamisel. Klassis olid tal oma lemmikud. Nõudis korralikku ja ühtlast käekirja.

Karl Westberg õpetas meile inglise keelt. Riietus erinevalt kõigist: sportlik frentškuub, põlvpüksid ja pikad sukad. Oli põhimõtteline taimetoitlane. Igaks tunniks andis tublisti kirjalikke koduseid ülesandeid. Pidas täpset arvestust nende kohta, kes koduse ülesande olid tegemata jätnud. Oli hea laulumees ja õpetas meilegi ingliskeelseid laule. Kui koolile muretseti opalograaf, siis laskis ta laule koos nootidega paljundada ja müüs meile neid mark tükk. Ka anektoote ja mõistatusi esitas ta meile. Need olid kõik huvitavad ja mitmekesistasid tundi. Meile valmistas nalja tema ärimehelik iseloom: tegi äri nootidega, korjas meie käest tol ajal müügile ilmunud dropside pakendi-

kesti. Teatud kestade arvu eest maksis kompvektivabrik "Kave" nende esitamisel mingisuguse preemia. Tema poeg tahtvat saada nende abil jalgratast. Ta oli teataval määral naiivne. Tema arvel tegid klassi "naljamehed" mõnikord ka sündmatut nalja.

Juhan Klein (Aul) äratas minus oma huvitavate tundidega püsiva huvi bioloogia vastu. Ainerühmade moodustamisel astusid paljud meie klassist loodusloo rühma. Seal uurisime konna sise-elundite töötamist, vere liikumist soontes; lahkasime kalu; valmistasime akvaariumi; keemiatunnis valmistasime limonaadi. See oli kõik väga huvitav ja süvendas lugupidamist aineõpetaja vastu, muutis õppeaine meeldivaks. Antropoloogina teostas ta seminari õpilaste juures antropoloogilisi mõõtmisi. Muuseas selgus, et minu peaaju kaalus 1400 grammi. Kogu õpilaspere hulgas kõige raskem peaaju pidi olema Ireene Kunderil, vist 1600 grammi.

Väga meeldisid mulle ka teiste bioloogide - A.Luha, dr.A. Audova ja Jaan Porti tunnid.

Meie esimene loodusloo õpetaja Peeter Kitzberg oli elukutselt agronoom. Teda kuulasin huviga tema huvitavate väljenduste pärast. Naermas nägin teda kooliõues, kui vaatasime mr. Westbergi bumerange heitmas. Tunnis oli ta alati väga tõsine. Ainet seletades, jalutas ta sageli pinkide vahel. Ühel päeval tunni lõpul jäi ta klassi ette seisma ja sõnas (ta rõhutas tugevalt r-i): "Ma märkasin, et mõned tütarlapsed kannavad kaasas zooloogiaaeda. Need ei ole määratud kaasas kandmiseks." Kord tõi ta klassi mikroskoobi, seadis preparaadi kohale ja andis juhise kasutamiseks: "Kui pilt ei ole selge, siis keerake verti-

kaalkruvi edasi-tagasi." Minul ei olnud mõisted "vertikaal" ja "horisontaal" päris selged ja keerasin seda kruvi, mis enne näpude vahele sattus, milleks osutus horisontaalkruvi. Kohe kuulsin õpetajat kurjustamas: "Ma ütlesin, et keerake vertikaalkruvi, egas see koorelahutaja ole!" Meie esimese õppeaasta järel lahkus ta Tartu Seminarist minnes Väimela Põllutöökooli direktori ametikohale. Hiljem kuulsin Väimela poistelt, et ta ka seal sageli kasutanud omapäraseid ja tabavaid märkusi. Eriti hoidnud ta hobuseid.

Väga meeldiv oma maamehelikus lihtsuses oli aianduse õpetaja Aleksander Lange. Kes aine vastu huvi tundis ja tema tundi jälgis, sai aiandusalal põhjalikud teadmised. Lange tutvustas meile põhjalikult meil veel vähelevinud tomati kasvatamist ega keelanud valminud viljade maitsmist. Aiatöö tundides seminari aias võisime tema ajal "degusteerida" kõiki aiasaadusi. Tomateid soovitas ta ka koju kaasa võtta. Mina aga sain oma korteri pererahva käest tomatite pärast hurjutada: "Kõiksugust sodi sa ka koju tassid!" Kaks aastat hiljem tellisid nad minu kaudu seminari aiast tomatitaimi.

Aleksander Langega oli kokkupuutumisi ka hiljem õpetajana, kui algas meie maal kooliaedade rajamine. Siis töötas ta Tartu Maakonnaavalitsuse juures aianduskonsulendina. Noil aegadel ei pooldanud ta Jüri Sanderi ja Jaan Porti koostatud kooliaedade plaane: "Need on liiga keerulised ja nad soovitavad liialt välismaise päritoluga taimi, mis ei sobi hästi veel meie kliimasse." Ka seletas ta, et seminaris töötades sai ta väga tõhusalt teha aianduspropagandat.

Käsitöö õpetajaid poistele oli arvult kolm. Esimeses

klassis õpetas papptööd üsna vana mees Mosin. Tema andis ülesande kätte, kuidas keegi tegi, oli igaühe oma asi. Seletusi andis ta harva. "Materjali" ei tohtinud keegi raisata. II klassis õpetas meid Karl Hintser. Tema pani meid töötunnis mõtlema. Kevadel andis ta meile kontrolltöö. Kõigile ühine teema: valmistate ema-
le nöelakarbi. Tuli teha enne joonis ja siis selle järgi karp. Hindas projekti ja selle täitmist eraldi. Tema oli ainuke õpetaja seminaris, kes "sinatas" õpilasi. Minule ütles ta kontrolltöö esitamisel: "Paal, kuule meid! Sinul on korralik töö."

III klassist alates andis tööõpetuse tunde Jaan Masa. Tema õpetas meile üsna keerukate karpide valmistamist ja üsna põhjalikult raamatuköitmist ja puutööd. Ka selgitas ta meeldejäävalt tööriistade hooldamist. Inimesena oli ta väga huvitav. Tundides oli ta väga jutukas; seletas palju raskustest, mis esinenud tema töötamise ajal maakoolides, eriti kooli varustamisel õppetarvete ja õppevahenditega. Hea õpetaja vallaisade silmis oli see, kes kõiki eelarvesummasid välja ei nõudnud. Selles osas oli tal tuline õigus. Jaan Masa oli lesk. Kord rääkis ta rühmale õpetajakandidaatidele loo sellest, kuidas ta uuesti abiellus: "On kirjutatud: Ei ole hea, kui inimene üksi on. Aga kust sa seda "teist" saad? Saatsin kuulutuse "Postimehele." Teisel päeval tõi kirjakandja minu tuppa kolmandale korrale 80 kirja, värvilisi ja valgeid, lõhnaga ja ilma. Postiljon soovis juubeli puhul õnne. Keda siit valida? Avasin esimese. See algas sõnadega "Ma olen just kui loodud Sinule..." Läksin vaatama. Oligi nii. Tagasi tulles pistsin ülejäänud nii, nagu nad olid, ahju." Tema elas põhimõtte järele "kus viga näed laita, seal tule ja aita." Pärast kooli lõpetamist kuulsin hääli, mis seletasid,

nagu oleks Jaan Masa olnud õpilaste peale "keelekandja" õppenõukogus. Aga eks meiegi seas olnud neid, kes hea ja halva vahel mõnikord vahet teha ei osanud.

Head mälestused on mul jäänud matemaatikus K.R.Veskist. Oli järjekindel ja nõudlik õpetaja. Ta oli jõukas mees, suure veski omanik. Tema võimaldas nii mõnelegi seminaristile suveks tööd ja leiba. Tean ka seda, et ta ühele muusikahuvilisele seminari lõpetajale võimaldas toetust klaveri üürimiseks. Kui mina Hellenurmes valimistel läbi kukkusin ja mind ähvardas järjekordselt töötada õpetaja-aasta juhusliku teenimisvõimalusega, siis andis ta mulle nõu! "Kui Teie õppeaasta alguseks kohta ei saa, tulge siia minu juurde tööle." Lubas prii korteri ja lõuna; valgustus ja küte oli kõigil tema vabrikuruumides elunevatel töötajail tasuta. Peale selle raha 60 krooni kuus. Sain siiski viimasel momendil koha oma koduvalda ja mul jäi üle teda tänada lahke pakku-mise eest. See oli 1933.aastal, majanduskriisi ajal, kui kokkuhoiu eesmärgil koondati koole. Kokkuhoidu teostatakse ju ikka kõige enne hariduse alal, ja seda eriti maal.

August Kiiss meie kauaaegse klassijuhatajana on jätnud kõigisse meie lennu inimestesse hea mälestuse. Temal oli piinlik lahendada klassis distsipliiniküsimusi ja raske teatada neile otsust, kelle nimi kustutati seminari õpilaste nimekirjast. Tema oli muusika õpetaja. Olen tähele pannud, et muusikainimesed vaatavad mittemusikaalsetele kui "teise järgu inimestele". August Kiissile olime kõik üheväärsed "tema õpilased."

Mihkel Kampmann (Kampmaa) oli tuntud pedagoog, metoodik ja õpikute autor. Kuid inimesena jättis ta minusse ebameeldiva mälestuse. Tema sõnad ja teod olid erinevad. Kui ta E.Vilde "Tooma

tohtris arsti tegevuse teravalt hukka mõistis, siis tegelikult elus ei sallinud ta "teisiti mõtlejaid". Karl Praakli ajutiselt seminarist eemaldamises olid suured teened just temal. 6.klassis andis ta kord kirjandi üldteemaks ühe kirjandusteose kunstilis-psühholoogilise analüüsi. Teose võis igauks vabalt valida. Mina valisin hiljuti ilmunud "Tõde ja õigus" I. Materjali kogunes palju, poolteist 16-lehelist vihikut. Ümberkirjutamine võttis planeeritust kauem aega ja ma ei saanud tööd tähtajaks esitada. Oli ka teisi hilinejaid. Nendel oli kombeks õpetaja ees vabandada klassi ukse taga. Minul oli see üldse esimene hiline mine töö tähtajaga kogu seminaris õppimise ajal, ja ma pidasin ukse taga vabandamist ka alandavaks. Vabandasin õpet. Kampmanni ees klassi kuuldes. Ukse taga vabandajatega olid temal asjad korras, aga mina sain tubli "peapesu". Vahetunnil läksin temajutule. Tunnistas õigeks, et ma olin hilinenud esimest korda. Selle peale ütlesin mina: "Eks ta ole nii nagu Teie lugemikus lugu noore varesega näitab, "...Et elus juhtub nii, on tuttav kõigile, kui väike kelm teeb järgi suure kelmile. See eest, mis suured varastavad küll tihti väiksed kolki saavad." Vastus: "Ja, ja! Ega ma ei võtnud seda lugu nii traagiliselt." Siit peale mina temalt hindeid üle "kolme" ei saanud. Minu praktikanädala hindaja oli õpet. M. Kampmann.

Seminari juhtkond koos seminari vilistlaskoguga püüdis igati luua seminaristidele lähedamaid õppimisvõimalusi. Seminarijuurde asutati vilistlaskogu algatusel "õpilaskassa", mille summad laekusid liikmemaksudest vilistlastelt ja koolipidudest. Kassast said õpilased hädakorral lühiajalist ja mõnikord ka pikemaajalist laenu ilma protsentide maksmiseta. Oli kujunenud veel kombeks, et paljud õpetajad oma allkirjadega võimaldasid

kooliõpetajail "elu alustamiseks" pangalaenu saamise. Seda võimalust kasutati, kuigi laenu eest tuli maksta 12% aastas. Oli ju seminariperes noori, kellel puudus lõpuaktusele minekuks korralik ülikondki.

Seminar andis oma õpilastele hea üldhariduse, küllaldaselt teadmisi pedagoogikas ja õppeainete metoodikas. Kuid praktikatööks oli vähe. Seepärast kehtestati kord, et seminari lõpetaja pidi töötama koolis ühe aasta, õpetajaameti kandidaadina, koostama oma töö kohta põhjaliku aruande ja esitama selle Seminari õppenõukogule. Uue õppeaasta eel korraldatud kutsekursustel arutati aruanded läbi; kuulati täiendavaid ettekandeid pedagoogikast ja metoodikast. Kui õpetajakandidaadi töö, tema aruanne oli koolinõuniku hinnangu järgi vähemalt rahuldav, anti talle välja "Algkooli õpetaja kutsetunnistus."

Kõik oli hästi korraldatud selleks, et koolidesse jõuaksid tublid ja hea ettevalmistusega õpetajad, aga töökoha saamist ükski õpetajaid ettevalmistav asutis ega ka haridusministeerium ei kindlustanud. Pärast seminari lõpetamist algas noortel inimestel koha otsimine. Õpetajate valimise õigus kuulus siis valivolikogudele, üldse kohalikule omavalitsusele, sest need olid ka koolide ülevalpidajad. Kui omavalitsus ei suutnud 20. septembriks oma koole õpetajatega komplekteerida, siis oli maakonna haridusosakonnal õigus, või ka kohustus, määrata vakantsele kohale õpetaja, aga ainult üheks õppeaastaks. Maal maksis maakond 90% õpetaja palgast. 10% maksis vald. Valla poolt makstava osa sai õpetaja natuuras: korter, küte, valgustus. Niisiis: prii korterit, kütet-valgustust maaõpetajal siis ei olnud nagu prae-

gu, kuid õpetajale oli korter alati kindlustatud. Praegu korterit alati ei saa ja paljud õpetajad sõidavad igapäev kusagilt kaugelt kohale, mõnikord kuni 30 km (Kammeri).

Kodanliku valitsuse aegsed õpetajate valimised on kurvemaid lehekülgi meie õpetajate elus. Vallavalitsused avaldasid kuulutuse ajalehes: x vald y maakonnas vajab oma x koolile õpetajat. Valimised x vallavolikogu koosolekul sel ja sel kuupäeval, kell ... Dokumendid esitada ... päevaks. Isiklik ilmumine tarvilik."

Määratud kuupäeval liikus x vallamaja suunas jalgsi, jalg-ratastel, mõnikord ka hobusõidukitel kohata õpetajaid; kogunes neid sageli mitukümmend. Õnnelikuks osutus üks või üksikud. Teised rändassid jälle edasi otsima uusi rohumaid. Ise olin "elukutseline" otsija, sest minule sai "komistuskiviks" hinne "kolm" laulmises ja muusikas: ei saa sellest laulukoorijuhti, ei lasteristijat ega surnute saatjat. Oli valdasid, kus kokkutulnud õpetajate kasutada anti vallasekretäri mõni elutuba, ametruumid vallamajades olid enamikus kitsad. Avinurmes oli see nii. Hummuli vallas kutsus koolijuhataja Kõomägi kõik kaugemalt tulnud õpetajad enda poole ööbima, pakkus öhtu- ja hommikutoitu, perenaine jagas magamiseks ka voodipesu. See oli minu teada ainuke taoline. Seadused kohustasid vallavolikogusid valima hoolekogu poolt esitatud kandidaate, kuid seda kohustust volikogud sageli ei arvestanud. Ka ei keeldunud nii mitmeski vallavolikogus "meelehea" vastuvõtmisest.

Mina sain lõpuks oma esimese töökoha Tartu maakonna Haridusosakonna määramisel Kodijärve valla Kammeri Algkoolis.

Määramine toimus 20. septembril 1928. aastal. Siin nägin ka kooli "sünnivalusid": kool muudeti sel aastal 6-klassiliseks ja kolis ka "uude" majja, milleks osutus Kammeri mõisa härrastemaja, mille vald oli ostnud endiselt mõisaomanikult von Stadenilt. Maja oli kooli jaoks üsna sobiv. Klassideks olid üsna avarad ja küllalt valged ^{ru}uumid, mis ei olnud ka läbikäidavad. Oli ka hea põrandaga saal. Ainult poiste puutööruumina tuli kasutada eeskoda. Kõik õpetajad ja koristaja said korterid koolimajja. Ka internaadiruumid olid olemas. Puudus oli õppevahendeist. Neid valmistasime ise. Vallavalitsuselt raha saamine oli raske, sest maja ostuks oli kulutatud küllalt suur summa. Raha nõudmine pahandas vallalaisasid, millest tingituna nad ka koolijuhatajat ei sallinud. Haridusosakonnalt oli tingimus: koolis avatakse 3 komplekti ainult siis, kui koguneb vähemalt 88 õpilast. Kogunes 87. Registreerisin ka oma venna Kammerisse, millega 3 klassikomplekti avamiseks ei olnud takistusi. Koolijuhatajaks oli Tartu Seminari kasvandik Oskar Kaarna (elab praegu pensionärina Rõngus), õpetajateks Juuli Haudumägi-Kaarna, st. juhataja abikaasa, ja mina. Tunnikava koostamisel tekkis 9 lisatundi, millest 6 tunni eest haridusosakond maksis tasu. Koolijuhataja ettepanekul sai iga õpetaja 3 lisatundi; mulle kui algaja noorele kõik 3 tasulised, Juuli Kaarnale 2 tasulist ja 1 tasuta lisatund, Oskar Kaarnale 1 tasuline ja 2 tasuta lisatundi. Igal pool nii ei jaotatud. Palgaredeli järgi oli minu palk 90 krooni kuus, millest haridusosakond maksis 81 krooni, lisatunnid andsid juurde 9 krooni, seega sain raha kätte 90 krooni. Õpilaste koosseis Kammeris oli hea, õppeedukus koolis ~~koolis~~ ei olnud probleemiks. Kohustuslik oli 4-klassiline algkool.

5. ja 6. klassis õppisid "vabatahtlikud" ja neist ei tahtnud keegi "istuma" jääda. 4-klassilise algharidusega lahkus koolist ainult üks õpilane, nimega Aleksander Look.

1929. a. sügisel Tartu Õpetajate Seminari juures korraldatud kutsekursustel sain algkooliõpetaja kutsetunnistuse, sest koolinõunik Aleksander Kurvits oli minu pedagoogilise tööga täiesti rahul.

1929. a. suvel toimusid Kodijärve vallas ka õpetaja valimised kohale, mida mina seni täitsin. Kombekohaselt käisid kõik kohale ilmunud kandidaadid ükshaaval volikogu eest läbi, kus neid hinnati ja vaeti. Mina kui vana töötaja olin kooli hoolekogu kandidaat. Minule tegi vallavolikogu sekretär Võõbuse suu läbi teatavaks erisoovi: "mine Kaarnaga tülli ja aita meil ta minema ajada. Siis valime sind määraliseks õpetajaks." Mina ei võtnud ettepanekut vastu. Valiti see, kes nõustus volikogu ettepanekuga. Volikogu otsuse peale mina hoolekogu kandidaadina protesti ei avaldanud. Olin tööta koolmeister, kuigi ma pidin "Seminari seaduse" kohaselt tasuta hariduse ja stipendiumi eest töötama õpetajana veel kolm aastat. Kammeris töötasin veel kuni 1930. a. 1. veebruarini, sest õpetaja kohale valitu oli sõjaväes sundaega teenimas.

1932/33. õppeaastaks sain ajutise õpetajakoha Hellenurme Algkooli. See oli kriisiaeg, tööta õpetajaid palju, seepärast Tartu maakonna haridusosakond määras ühele vabale kohale kaks õpetajat, kumbki poole normi tundidega, muidugi ka poole palgaga. Rahas kättesaadav palk oli kahanenud 63 kroonile, mis läks jagamisele. Kokkuleppe kohaselt sain mina kooli korteri ja 30 krooni, aga teise poole omanik - Aina Siilats - sai 33 krooni

ja pidi ise korteri eest maksma. Kehtiv oli küll endine palgaredel, aga õpetajate palgast arvati maha "kriisimaksu", mis läks põllumajandussaaduste eest talumeestele juurdemaksuks. Koolijuhatajaks oli siis August Käppa (surnud), pärit Hellenurmest. Määraliseks õpetajaks oli Magda Kustlov-Pedaksoo.

Olen töötanud veel: Veski valla Krüüdneri Algkoolis õpetajana (praegune Järve 8-kl. Kool Põlva raj.). Sama valla Veski Algkoolis juhatajana (praegu on see kool likvideeritud).

Pärast Suurt Isamaasõda olen töötanud Põlva rajooni Prangli Koolis (praegu likvideeritud õpilaste vähesuse tõttu) ja alates 1957. aastast kuni pensionile minekuni 1970. a. sügisel Tartu rajooni Kammeri 8-kl. Koolis. Seega olen teinud suure ringi oma elu jooksul. 1957. aastal oli maja samasugune kui 1928. aastal, juurde oli saadud ainult ruume, mis olid tol ajal endiste elanike kasutada. Kooli maaala oli suurenenud. Rajatud on spordiväljak ja kool on saanud oma kasutusse küllalt suure viljapuu-aia, kus asub ka õppe- ja katseaed. Kuid viimastel aastatel kollitab kooli õpilaste puudus. Nooremad inimesed kaovad linnadesse, kohale on jäänud vanemad inimesed, kellele maaelu on armas, aga oma lapsed on nad kasvatanud ja linnadesse saatnud.

Sisuliselt aga oli kool põhjalikult muutunud. Alul oli ta 7-klassiline, praegu 8-klassiline, 1957. aasta sügisel oli koos vanempioneerijuhiga, kes andis ka tunde, kümme õpetajat, kolm koristajat ja üks kokk. Kool oli 5 klassikomplektiline: I+III; II+IV; V, VI ja VII klass. 8-klassilise koolikohustuse kehtestamisel tuli juurde üks klassikomplekt. Õpilaste arvu vähenemisel moodustati ka vanemaist klassidest liitkomplekte.

See raskendas tunduvalt õppe- ja kasvatustööd. Õppeedukus langes tunduvalt. Seda hoiab "üleval" direktori poolt määratud "optimaalne" puudulike hinnetega õpilaste arv. Kuid see on ju õpetajate õiglustunde vägistamine, millega praegune direktor ei arvesta. Ka on õpilastel teada, et nende puudulikkude hinnete eest "saavad õpetajad pähe." See kõik raskendab õpetaja tööd, kuigi ta tegelikult peaks kergem olema, sest õpetajate tundide norm on tunduvalt väiksem kui kodanlikus koolis. Puuduliku algharidusega koolist lahkujate arv on suur just poiste hulgas, sest seni võeti neid avasüli kui uut ja täiendavat tööjõudu kõikjal vastu.

Töötamistingimusi on tunduvalt parandatud. Majale ehitati peale teine korrus, ehitati juurde normaalmõõdetega võimla, avar söögituba ja köök ning riideruumid. Töötuba muudeti avaraks ja varustati tööpinkidega. Õppevahenditekoogu on võrreldes ennesõjaaegsega rikkalik. Koolis on kinoprojektor, epidiaskoop, televiisor ja raadio, magnetofon. Noored inimesed võiksid õppida hoolega, antakse neile väga paljudele ka veel riigi ja ühiskonna arvel tasuta lõunaid. Minul tekib praegu ketserlik mõte: inimesele meie maal on vastumeelne kõik, mida peale sunnitakse. Pärast sõjaaastaid ilmus mõnda kooli üle 18-aastaseid noori, kes kuulusid metsatöökohustuse alla. Õppijaid metsatööle ei saadetud. Nüüd peaks noortele, kes ei taha õppida, sisse seadma mingisuguse töökohustuse. Vast säilitaks see haridusalal töötajate tervist ja nende töövõime kestaks kauem. On ju üldiselt teada, et õpetaja ettevalmistamine on riigile küllalt kulukas ettevõte.

Kutsetöö alastest täienduskursustest olen jõudu mööda osa võtnud. Enne sõda tegin kaasa koolinõunik A. Kurvitsa juhatusel toimunud "Suvepäevad" Elvas. Kuulasin lõpuni ja täitsin iseseisvad tööd Joh. Käisi juhtimisel toimunud kursustel, kuulus reaalainete rühma. Iseseisvad tööd olid:

1. Minu kooliaia asutamislugu.
2. Kuidas lahendasin ühe õpilase käitumisprobleemi (ilmus ka "Kooliuuenduslases.")
3. Minu kodukoht aastaaegade vahetusel.

Juh. Käisi hinded töödele olid väga head.

Pärast sõda töötasin kaasa 1947.-1950. aastani korraldatud pedagoogilistel kursustel.

1959., 1961. ja 1962. aastatel võtsin osa kuuajalistest saksa keele õpetajate kursustest Tartus ja Värskas. 1967. aastal olin matemaatikaõpetajate kursustel Tallinnas. Vahepeal sooritasin vastavate kursuste järele ka kitsasfilmi projektori eksami.

Kodumaad mööda matkanud olen ka. Peale eespool kirjeldatud ekskursioonide olen viibinud kümme päeva Moskvas, Leningradis olen korduvalt käinud ja tegin kaasa ühenädalase ekskursiooni omnibussil läbi Läti ja Leedu NSV ning Kaliningradi oblasti. Ekskursioonil saadud muljeid ja materjale kasutasin koolis klassijuhatajatundides ja oma kooli õpilasekskursioonide korraldamisel.

Seminariaastatest on mul olemas nii mõndagi. Näiteks: Seminarimaja (Pepleri tän.) fotod tänava kui ka hoovi poolt. Meie lennu pildid alates 3.klassist: 1928. a. kevadest kõikide

klasside pildid ja fotosid 100.aastapäevast; üks foto kooli ühisest väljasõidust Vapramäele; ekskursioonid Rakvere-Kunda-Toolse ja ekskursioon Helsingisse; kõikide lennukaaslaste ja Seminari õpetajate fotod 1928.a. kevadest; kolme viimase õppeaasta Seminaripere üldpildid.

Mul on säilinud veel "Kuma" Nr.1/32 1924/25. õppeaastast, mis on minu mäletamise järgi esimene paljundatud number. Minu Seminaris viibimise ajal vist rohkem ka ei paljundatud. Siis on mul veel "Kuma Album" Nr. 1 - 1928.aastast ja "Kuma Album" Nr. 2 1933.aastast.

Kavas oli mul veel kirja panna isiklikke mälestusi Seminari Algkoolis, kus töötasid väga tublid õpetajad. Nimetan neid tänutundest nende vastu meile antud abi ja juhatusete eest meie õpetaja teeale asumise esimestel sammudel - praktikatundide andmisel. Elmar Martinson-Araste oli Seminari Algkooli juhataja. Meid abistas ta loodusloo praktikatundide andmisel. Tema õpetas meid ka teatrit armastama juhatahes draamaringi tööd. Temale ka tänu selle eest, et meil oli võimalik priipääsmetega "Vane-muise" etendusi külastada. Abielupaar Kuulbergid-Kallakud olid parimad pedagoogid minu arvates, keda ma näinud ja kellega kokku puutunud. Nad olid ka tolle ajajärgu algkooli matemaatika õpikute autorid. Üldõpetuse veendunud pooldaja oli õpet. Palm. Õpetaja Robert oli hea metoodik geograafia õpetamise alal. Seminari Algkooli võeti õpilasi valikuliselt. Siin õppis palju haritud perekondade lapsi. Õppeedukus oli sajabrotsendiline. Hea oli ka selles koolis praktikatunde anda.

Mõni rida ka kodanliku riigi juhtide suhtumisest õpetajate seminaridesse.

Vist juba 1925.-26. aastate paiku hakkas kuulduma sõnavõtete seminaride kui õpetajaid ettevalmistavate koolide vastu. Toodi ette isegi niisuguseid väiteid, et seminaride õpilased on pärit vaestest perekondadest ning oludest olenevalt kehvast tervisega, seega edaspidiseks tööks vähesobivad. Oli ka teateid, et Haapsalu seminaris "ei ole tervet vaimu", seal olla lauldud hommikusel kogunemisel "Internatsionaali." See oligi peamine põhjus seminare karta. Tartu Seminari direktor andis välja brošüüri "Seminaride kaitseks", kuid see ei olnud takistuseks seminaride sulgemisele, asendades neid pedagoogiiumidega.

Üks ägedamaid seminaride vastaseid oli pastor Jaan Lattik. Ta oli korduvalt haridusminister. 1926/27. kooliaastal oli ta selles ametis. Ja siis käis ta Tartu Seminari revideerimas. See oli sündmus, mis on revideerimiste ajaloos ehk ainulaadne. Ilmus ta koolimajja pool tundi enne töö algust. Pani üleriided riideruumi ja, selle asemel, et minna õpetajate tuppa läks teisele korrusele koridori. Seal oli osa koridorist eraldatud sirmiga õpilastele kehalise kasvatuse tundideks ümberriietumiseks. Seal ootas tundide alguseni. Siis tuli meie klassi. Meil oli esimesena saksa keele tund. Olime siis 5.klass. Meist keegi ei tundnud teda. Lubas meiega seni juttu ajada kuni õpetaja tuleb. Tema reisivat palju. Ajaviiteks lugevat. Laskis meil kirjutada saksa keeles lühidalt oma eluloo, ja avaldada oma arvamisi Inglismaal käimasoleva söetöölise streigi kohta. Viis minutit enne tunni lõppu saabus õpetaja Böttcher. Meie külaline tutvustas end õpetajale: "Haridusminister." Kohkumine oli suur.

M.Böttcher oli esimene õpetaja, kes sai teada ministri majas olekust. Vahetunnil ta seisis kesk saali, õpilased jalutasid ringi. Küsis mitmelt õpilaselt, mida ta hakkab tegema pärast kooli lõpetamist. Ei kiitnud heaks, et A.Sakk tahtis ülikooli minna.

Mida ta rääkis õpetajate toas, seda me muidugi ei tea. Direktor tuli väikese hiline misega IV klassist, kus tal oli pedagoogikaajaloo tund. Nägi ministrit kesk saali seismas.

Varsti pärast Tartus käimist ilmus "Päevalehes" N.Kanni artikkel ühe seminari revideerimisest, kus oli kirjas õpetaja hiline misega kõrval palju imesid, mida me oma kooli kohta esimest korda teada saime. Näiteks: direktorit ei olnud kohal, saadeti talle koju keegi järele. Direktori ilmudes saanud see ministrilt "peapesu".

Positiivset seminarile ministri külaskäigust siiski oli: kool sai uue joogiveenõu.